

ספר

תורת המהנה

חלק ד

כשרות

שאלות ותשובות בענינים שכיחים

במסגרת השירות הצבאי

למנהגי העדות השונות

הרבנות הצבאית הראשית

תורת המחנה

חלק ד - כשרות

מהדורה ראשונה ה'תשפ"ה

כתיבה ועריכה: אע"צ הרב דודי גרינפלד מפקד בית המדרש להלכה,
אע"צ הרב חנניה שפרן.

עורך ראשי: סא"ל הרב אודי שורץ, רע"ן הלכה.

הכוונה, ביקורת והכרעה: תא"ל הרב איל קרים, הרב הראשי לצה"ל.

עיצוב כריכה ושערים, גרפיקה ועימוד: יוגב ברדה יוגב עיבודים תוכנית

לזכות

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון הי"ו
בכל מקום שהם, ביבשה באויר ובים,
הקב"ה ישמרם ויצילם מכל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה,
ויצליחם בכל אשר יעשו,
ויעטרם בכתר ישועה ובעטרת ניצחון.

לרפואת

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון הי"ו
שנפצעו בהגינם על העם והארץ
אל נא רפא נא להם!

לזכר ולעילוי נשמת

כל חיילי צבא ההגנה לישראל ואנשי כוחות הבטחון
שחירפו נפשם על קדושת השם, העם והארץ
במלחמת חרבות ברזל
הי"ד

פרק ב
בדיקת המזון
מתולעים וחרקים

תשובה א מיני התולעים האסורות

א. תולעת שנוצרה בפרי בעודו תלוש

התורה^א אסרה לאכול את השרץ השורץ על הארץ. במסכת חולין^ב מבואר, שדווקא תולעת שהילכה על הארץ אסורה, ומשום כך תולעת שנוצרה בפרי בהיותו תלוש ולא יצאה ממנו, אינה אסורה באכילה, וכן נפסק בשו"ע^ג.

ב. תולעת שנוצרה בפרי בעודו מחובר

עוד מבואר בגמרא^ד, שלדעת שמואל תולעת שנוצרה בפרי בעודו מחובר נאסרה, אף אם לא יצאה מהפרי, כיוון שבעוד שהפרי מחובר נחשבת רחישתה בפרי כרחישה על הארץ עצמה. נחלקו הראשונים האם כך היא מסקנת הסוגיא, או שמא אף כשהתלע במחובר לא נאסרה התולעת, כל עוד לא יצאה מהפרי: שיטת ר"ת^ה וראשונים נוספים^ו, שאף פרי המתלע במחובר אינו אסור, כל שלא פירשה התולעת; ואילו רוב הראשונים^ז נקטו, שכל שהתלע במחובר אסור. השו"ע^ח פסק להלכה כשיטת רוב הראשונים, ולא צרף את שיטת ר"ת אפילו במקום ספק נוסף^ט. עם זאת, כתבו כמה אחרונים^י, שבמקום שיש כמה צדדים נוספים להקל, ניתן לצרף גם את שיטת ר"ת.

כל זאת, כאשר התולעת נוצרה בפרי עצמו, אולם אם התולעת נוצרה מחוץ לפרי וחדרה אליו, התולעת אסורה לכולי עלמא^{יא}, כיוון שרחשה על הארץ.

תולעת שלא זזה ממקומה כלל, אפילו בתוך הפרי, נחלקו הראשונים האם הפרי מותר כיוון שלא ריחשה כלל, או שעצם חיותה בפרי מחובר נחשבת כרחישה, והתולעת אסורה באכילה מדאורייתא. למעשה, השו"ע^{יב} הקל ואילו הרמ"א^{יג} החמיר. כיום אין מצויות תולעים שאינן מהלכות בתוך הפרי^{יד}.

ג. ספק אם התלע בתלוש או במחובר

כאשר אין ידוע אם הפרי התלע בתלוש או במחובר, כתב השו"ע^{טו} שיש לאוסרו, וביארו האחרונים^{טז} בטעמו משום ספיקא דאורייתא לחומרא. עם זאת, כתב הש"ך^{טז} שאם דרכו של

מקורות והערות

[א] ויקרא פרק יא פסוק כט ועוד. [ב] סז ע"א. [ג] יו"ד סימן פד סעיף ד. [ד] חולין שם. [ה] תוספות (שם ד"ה דייקא). [ו] ראה בספר בן אברהם (סימן נ אות כה), שלמד כן בדעת כמה ראשונים. [ז] ראה ב"י (יו"ד סימן פד). [ח] שם סעיף ו. [ט] ראה פרי תואר (שם ס"ק יג). [י] בן אברהם (שם) בשם כמה פוסקים, שו"ת ריח שדה (סימן ח). [יא] חידושי הרמב"ן (מכות טז ע"ב), כנפי יונה (סימן פד סעיף ו). [יב] שם סעיף ו. [יג] שם עפ"י הבנת הט"ז (ס"ק י) והש"ך (ס"ק כ). [יד] ראה כנפי יונה (שם) ופלתי (סימן פד ס"ק ה). [טו] סעיף ז. [טז] פרי חדש (שם ס"ק כא), ערוך השלחן (שם אות נט). [יז] ס"ק כב, וראה

מין זה להתליע בתלוש ולא במחובר, או שלרוב מין זה מתליע בתלוש ורק מעט פעמים מתליע במחובר (כגון חומוס), ניתן לסמוך על כך ולהתיר את הפרי באכילה.

פרי שאין ידוע אם יש בו תולעת, ואף אם תימצא בו תולעת, לא נדע אם נוצרה בפרי בתלוש או במחובר, דנו האחרונים האם יש להתירו באכילה משום ספק ספיקא. לדעת רבי"ם יש להקל כאשר אינו מתליע במחובר בשיעור מיעוט המצוי, אך לדעת השואל ומשיב"ו אין לדון זאת אלא כספק אחד.

בספר דעת קדושים² כתב, שאין לצרף ספק שמא התליע הפרי בתלוש אם ניתן לברר זאת אצל מומחה. והוסיף, שמי שאינו בקי בכך עליו להחמיר בדבר, כיוון ש'ספק חסרון חכמה' אינו נחשב לספק³ ואף אינו מצטרף לספק ספיקא⁴. אמנם, גם לדבריו בשעת הדחק ניתן להקל, ואין צורך לברר את הדבר אצל מומחה. אמנם מהגר"ד ליאור שמענו⁵, ש"אין חובה ללמוד ביולוגיה כדי להיות בקי בכל מיני התולעים ודרכי התפתחותן", ועל כן הורה לנו שמי שאינו בקי בדבר, רשאי לצרף ספק זה אף אם ניתן לבררו על פי בקיאים.

אכן, חלק ממערכות הכשרות היום משתפות פעולה עם גופים מדעיים-מקצועיים, ועל כן לוקחות בחשבון גם את העמדה המדעית, שכן עבורן – לאחר קבלת המסקנות המדעיות – אי אפשר לומר שהנושא אינו ברור ואינו ידוע. אך מסתבר, שעבור האדם הפשוט בביתו אם לא ניכר לעין שהפרי התליע במחובר, ניתן לצרף את הספק שמא התליע בתלוש. כמו כן, כאשר ישנה מחלוקת בין החוקרים והעוסקים בתחום זה, לגבי אופן ההתפתחות של תולעים מסוימות, נחשב הדבר לספק גמור לכולם.

ד. התייחסות ההלכה לידיעה המדעית שהתולעת לא נוצרת מהפרי

בדברי השו"ע לא נזכר כלל החשש שמא התולעת נכנסה לפרי מבחוץ, ואף במקום שהפרי נקוב לא חשש לזה⁶. לעומת זאת, העמדה המדעית הרווחת היא, שאין תולעת שנוצרת בלא זכר ונקבה (או בהפריה עצמית א-מינית), וכל התולעים המצויות בפירות לא נוצרו מהפרי עצמו.

לדעת רוב הפוסקים, ההלכה אינה משתנה בעקבות הידע המדעי, ואם נמצאת תולעת בפרי ניתן להניח בתנאים מסוימים⁷ שהיא נוצרה בפרי עצמו. בטעם הדבר, יש שבארו⁸ שההלכה אינה נקבעת אלא על פי הניכר בחוש, וממילא כל שנראה לעין בלתי מזוינת שהתולעת

מקורות והערות

שפ"ד (שם). [יח] גינת ורדים (ח"א סימן יח), שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תשכג), תורת האשם (כלל מו).
 [יט] קמא ח"ב סימן מד. [כ] סימן פד ס"ק ו. [כא] ראה שו"ע (יו"ד סימן צח סעיף ג) ובש"ך (שם ס"ק ט).
 [כב] ש"ך (יו"ד סימן נג ס"ק טו), דלא כמשאת בנימין (סימן ו). [כג] וראה גם ראש אפרים (סימן לט ס"ק לז), ועיין עוד ש"ך (יו"ד סימן נה ס"ק כא). [כד] ראה רמב"ם בספר המצוות (ל"ת קעח), ובפירוש המשניות (פרה פ"ט מ"ב), שו"ת הראב"ד (פסקים וכתבים סימן רז). [כה] כפי שיתבאר להלן תשובה ב סעיף א. [כז] דרך אמונה (שמיטה פרק ד סעיף א בביה"ל), ביצחק יקרא (על המשנה ברורה סימן שטז) בשם הגרש"ז אויערבך.

מיני התולעים האסורות ♦ תשובה א

נוצרה בפרי, דינה כאילו נוצרה בתוכו. אחרים כתבו²¹, שההלכה אינה תלויה כלל בגילויים המדעיים, וכל רוחות שבעולם לא יעקרו הלכה אחת²².

לעומת זאת, יש מהפוסקים²³ שכתבו, שכיום כל התולעים אסורות באכילה, משום שאין להתעלם מהידע המדעי, ויש להניח²⁴ שהתולעים המצויות היום אינן התולעים שדברו בהן חז"ל.

יש לציין, שבשו"ת מהר"ח אור זרוע²⁵ נקט, שכוונת התורה להתיר פרי שהתלע בתלוש אינה לתולעת שנוצרה מהפרי דווקא, אלא לתולעת שנוצרה בפרי או עליו, ואם שרץ השריץ על הפרי, הרי שהפרי מותר כל עוד לא פירשה התולעת מהפרי. לשיטה זו אין כל סתירה בין הידע המדעי המקובל כיום לדברי חז"ל. אולם, לא מצינו בפירוש כדבריו בראשונים נוספים, ובספר מנחת פיתים²⁶ ובשו"ת שבט הלוי²⁷ ציינו ששיטה זו מחודשת.

ה. פרי שיש בו חור

פרי שדרכו להתלע בתלוש שיש בו חור ונמצאה בו תולעת, לדעת השולחן ערוך²⁸ מותר לאכול את הפרי (בלא בישול), מכיוון שלא חשש שהתולעת באה מבחוץ או שיצאה וחזרה, ואילו לדעת הרמ"א²⁹ הפרי אסור באכילה מספק.

דברי השולחן ערוך אמורים בקטניות שמצויה בהן תולעת (המכונה תולעת הזרעית) הנוצרת בפרי ויוצאת ממנו אחרי שבגרה (בכדי להטיל ביצים בפירות אחרים). אולם, כתבו האחרונים³⁰, לגבי פירות שמצויות בהם תולעים שדרכן לבוא מבחוץ, או שניכר שהחור שבפרי הוא 'חור כניסה' של התולעת אל הפרי מבחוץ, שיש לאסור אותם אף לדברי השו"ע. למעשה, רוב התולעים המצויות כיום בתוך הפירות מתלעות במחובר או מגיעות מבחוץ, כך שבין לשו"ע ובין לרמ"א לא ניתן להקל בפרי שיש בו חור. כמו כן, בקטניות, אף שמצויה בהן תולעת הזרעית, אין להתיר למעשה, כיוון שאוכלים אותן מבושלות, כך שהתולעת עשויה לפרוש מתוך הפרי ולאוסרו.

מקורות והערות

[כז] שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן כט), הגר"א וייס (קונטרס מנחת אשר לפרשת וישלח תשפ"א). כמו כן כתב לנו הגר"ד ליאור: "אפילו אם נאמר שהייתה טעות בדברי חז"ל (חלילה), אנו נחשבים כתלמיד שלא הגיע להוראה, שאינו יכול לחלוק על רבו... אפילו אם נאמר שלפי המדע היום הן נוצרות מהטלת ביצים זעירות, מכיוון שאיננו רואים זאת אנו מחשיבים שהן נוצרו מעצמן". [כח] ויש שכתבו שאין להאמין לדברי החוקרים במקום שדבריהם סותרים לדברי התורה וחז"ל: בני אהובה לגר"י אייבשיץ (הלכות אישות פרק טו), שו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן ד), וראה פעמי יעקב (תשנב עמ' לח). [כט] הגר"י קאפח (על הרמב"ם מאכלות אסורות פ"ב הלכה יג). [ל] הגר"א נבנצל (ביצחק יקרא על המשנה ברורה סימן שטז ס"ק לח), אך בעל פה אמר לנו שתולעת שנולדה בתוך הפרי מביצה שאינה ניכרת אלא באמצעות מיקרוסקופ מותרת, וראה שו"ת חבל נחלתו (ח"ח סימן ח). [לא] סימן כז. [לב] סימן פד. [לג] ח"ז סימן קכד. [לד] יו"ד סימן פד סעיף ה. [לה] שם. [לו] כנפי יונה (סימן פד סעיף ו), מקדש מעט (סימן פד אות יז), אדמת קודש (יו"ד סימן ד), קנאת סופרים (על סה"מ לרמב"ם עמ' קעג).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

אולם, פרי שדרכו להתליע בתלוש ואין בו חור, מותר לאוכלו בלי לבדקו מבפנים, ואף אם יש תולעת בתוכו אין הפרי נאסר, וכתבו האחרונים¹²⁷ שאין צריך לחשוש שמא יש בפרי נקב זעיר שאין מבחינים בו.

1. תולעים שנוצרו על קליפת הפרי

בש"ס ובראשונים לא התבאר מה מעמדן של תולעים שנוצרו על קליפת הפרי, אולם לגבי תולעים המצויות בקמח, כתב השו"ע¹²⁸ שהן מותרות כל שלא פירשו למקום אחר. למדו מכך רבים מהאחרונים¹²⁹, שכל שהתולעים נוצרו על גבי המאכל, דינן כמי שהתליעו בתוכו ומותרות כל עוד לא פירשו ממנו.

תולעים שעברו מגב הפרי לפרי אחר, לדעת רוב הפוסקים¹³⁰ אסורות מספק, ויש שציידו¹³¹ להלכה ולא למעשה, להתיר כשעברו תולעים מפרי לפרי כאשר כך הוא דרך גידולן, כגון שעברו בין צימוקים או בין גרגירי קמח.

הפוסקים נחלקו האם כשנמצאת תולעת על גב הפרי, יש לחשוש שמא באה אליו מבחוץ¹³², או שיש להניח מסתמא שנוצרה במקומה¹³³.

כיום, ידוע שרוב התולעים מגיעות מבחוץ, ועל כן יש שכתבו¹³⁴ להחמיר בכל תולעת שנמצאת על גב הפרי, כיוון שידיעה זו אינה סותרת את דברי חז"ל, ויש שכתבו¹³⁵ שאין הולכים אחר ידיעת המומחים כשהדבר אינו ניכר לעין רגילה. למעשה, כתב בשו"ת הב"ח¹³⁶, שנהגו שלא לאכול כל תולעת הנמצאת על גב הפרי¹³⁷.

2. תולעת שבקעה מביצה שהוטלה על גבי הפרי

ישנן תולעים שבוקעות מביצים שהניחו אימותיהן בתוך הפרי, וממילא אם התליעו בתלוש מותרות לכולי עלמא, כל שלא פירשו.

פוסקי דורנו נחלקו כיצד לדון בתולעת שבקעה מביצה שהוטלה על גבי הפרי וחדרה לאחר מכן לתוכו. בספר בדיקת המזון כהלכה¹³⁸ כתב בשם הגרש"ז אויערבך, שהתולעת אסורה מספק¹³⁹, ואילו לדעת הגר"א וייסי היא מותרת, שכל שלא יצאה מהפרי החוצה דינה כמי שלא פירשה.

מקורות והערות

[לז] מקדש מעט (יו"ד סימן לא ס"ק לב). [לח] יו"ד סימן פד סעיף ה, וראה להלן תשובה ז על ניפוי קמח. [לט] הובאו דבריהם בדרכי תשובה (סימן פד ס"ק ג). [מ] שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב). [מא] כנפי יונה (סימן פד סעיף ה), צמח צדק (יו"ד סימן פד ס"ק כו). [מב] פר"ח (יו"ד סימן פד ס"ק כג), שו"ת תשובה מאהבה (ח"ג סימן של). [מג] ט"ז (סימן פד ס"ק יז), פלתי (סימן ק ס"ק ד), שו"ת פאת נגב (יו"ד סימן ט). [מד] שו"ת אמרי יושר (ח"ב סימן יא) לגבי תולעים על עור הדג. [מה] כפי שהתבאר לעיל, וראה גם זבחי צדק (יו"ד סימן פד ס"ק קכד). [מו] החדשות סימן כג. [מז] מלבד לגבי תולעים בקמח, כפי שיתבאר להלן תשובה ז סעיפים ב-ד. [מח] עמ' 104. [מט] כדין פירשה לגג הפרי, ראה חולין סז ע"ב, וכל שכן לפי ספר המצוות לרמב"ם (קעה) וש"ך (יו"ד סימן פד ס"ק לא), שכל שנוולד על הפרי עצמו מבחוץ אסורה. [נ] שו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן

ח. הימנעות מבדיקת פירות מספק שמא התליעו ושמא לא פירשו

כפי שהתבאר, פרי שהתליע בתלוש והתולעת לא פירשה ממנו, מותר באכילה. הט"ז¹³ חידש, שאין צריך לבדוק צימוקים שאין ידוע אם יש בהם תולעים, משום ספק ספיקא, שמא לא התליעו, ואם התליעו שמא לא פירשו.

האחרונים הקשו על דבריו, מכך שהשו"ע¹⁴ הצריך בדיקה לפירות שדרכם להתליע, אף שאין ידוע שהתליעו במחובר. יישב זאת הפמ"ג¹⁵, שיש להעמיד את דברי השו"ע באופן שמוחזק שמקצת הפירות שלפנינו מותלעים.

מעבר לכך, רבים מהאחרונים העירו, שאין לצרף את הספקות אלא דווקא כאשר הספקות שקולים, ומתוך כך פקפקו על שני הספקות שכתב הט"ז. יש שכתבו¹⁶ שצימוקים בדרך כלל מותלעים, וממילא ספק זה אינו שקול, ויש שכתבו¹⁷ שהתולעים המצויות לרוב בצימוקים (מילוין – עש), בדרך כלל פורשות מהפרי, וממילא ספקו השני של הט"ז איננו שקול.

רבים ביארו¹⁸, שאף הט"ז לא הקל אלא בפירות שאינם מוחזקים בתולעים שדרכן לפרוש, ופסקו כדבריו. כמו כן, מדברי כמה אחרונים¹⁹ מבואר, שדברי הט"ז אינם אמורים אלא כאשר ישנו ספק על עיקר ההתלעה, אך כאשר קרוב לוודאי שמקצת הפירות מותלעים אין להקל.

לאור המתבאר, פרי שלעיתים מתליע בתלוש ולעיתים אינו מתליע כלל, מותר בלא בדיקה, כל שאין ידוע שדרך התולעים לפרוש מהפרי לארץ²⁰. לעומת זאת, פירות שלרוב מותלעים במקצתם, אף שאין ברור שדרכן של התולעים לפרוש לארץ, וכן פירות שהתולעים המצויות בהם דרכן לפרוש ולזחול בכל מקום (כמו תולעי מחסן), אף ששיעור הנגיעות שבהם אינו עולה על מיעוט המצוי, אין לאוכלם בלא בדיקה וניקיון יסודי, ובשעת הדחק ניתן להסתפק בבדיקה מדגמית.

ט. חובת בדיקה מפני חרקים שבאים מבחוץ

כתבו כמה אחרונים²¹, שמעיקר הדין אין חובה לחשוש שהגיעו לפרי חרקים מבחוץ, משום שאחזוקי ריעותא לא מחזקינן, ויש שפקפקו בכך²².

מקורות והערות

(נא), וכן משמע בשערי דורא (סימן מז). [נא] יו"ד סימן פד ס"ק יב. [נב] שם סעיף ח. [נג] משי"ז (שם), וראה חידושי צמח צדק (על השו"ע שם) שהעיר על דבריו, וביאר את דברי השו"ע באופן אחר. [נד] מנחת יעקב (כלל מו אות יח), באר היטב (שם ס"ק יז). [נה] פלתי (סימן פד ס"ק ז). [נו] בן אברהם (כלל נ אות לד), זבחי צדק (סימן פד ס"ק ל וס"ק נו). [נז] דברי יוסף (סימן תקמח), וראה שו"ת חת"ס (יו"ד סימן עז). [נח] אף אם דרכן לפרוש מפרי (שכן, עיקר איסור תולעת שפירשה מפרי לפרי נותר בגמרא בספק, ויש לצרפו לספק ספיקא כדעת הפרי תאר סימן פד ס"ק יט וערוך השולחן שם אות לט). [נט] שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי סימן קסג), שו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סימן מד), ספר יהושע (סימן מו), תשורת שי (סימן תקמז). [ס] ראה הקדמת הדעת תורה לטרפות (אות מג), קיצור שו"ע (כלל מב סעיף ו), ושו"ת משנה שכיר (יו"ד סימן סח).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

לדעת הפוסקים שחייבו לבדוק מיעוט המצוי בכל חשש איסור, כדי שלא להיות מעלים עין מהאיסור^{סא}, במידת האפשר יש לחייב בדיקה מחשש לחרקים אלו, אך ניתן להסתפק בבדיקה שטחית שאינה כרוכה בטרחה יתירה. אם קיים חשש לנגיעות כזו בספק השקול, אף שיש מקום לצדד להקל^{סב}, למעשה אין להתיר^{סג}.

יש שכתבו^{סד}, שאין לחשוש לתולעים הבאות מבחוץ, כל שיש להניח שברוב הנגיסות בפרי לא תהיה תולעת. אולם נראה שאין לסמוך על הוראה זו, אלא כל שקרוב לוודאי שמצויה תולעת אחת בפרי, נידון כל הפרי כתערובת המוחזקת באיסור^{סה} וכולו אסור באכילה בלא בדיקה^{סו}.

כמו כן, אף שלכתחילה אין לחשוש לחרקים שבאו מבחוץ, בוודאי חובה להימנע מהנחת פחי אשפה ליד פירות או עריכת 'פריסה' מתחת לעצים שעלולות לנשור מהם תולעים או מתחת לתאורה המושכת אליה חרקים, בכדי להתרחק מן האיסור^{סז}.

1. עיבוד פרי שיש חשש שהוא נגוע בחרקים הבאים מבחוץ

פרי שלרוב נמשכות אליו תולעים חיצוניות, אף שאין לאוכלו בלא בדיקה, מותר לטוחנו בלא בדיקה^{סח}, וכן להתירו בדיעבד אחר בישול בלא בדיקה. היתר זה מבוסס על שני יסודות. ראשית, החשש לכך שבאו חרקים לפרי, מבוסס על רוב הנוגע לאופן התנהלות החרקים ולא לטבע הפירות, ממילא יש לדון זאת בכלל 'רוב התלוי במעשה', שאינו רוב גמור אלא ספק דאורייתא^{סט}. שנית, יש בכך משום ספק ספיקא, שמא לא באה תולעת לפרי ואם באה שמא הלכה ממנו^{סז}.

אולם, כאשר הפרי מוחזק בתולעים חיצוניות, היינו שידוע שכמעט תמיד נמצאות בו תולעים, כתבו האחרונים^{סה} שאין להקל מטעמים אלו, וחובה לבדוק אותו בדיקה מדוקדקת או להימנע מאכילתו, ואף בדיעבד אם נתבשל אסור באכילה^{סז}.

מקורות והערות

[סא] ראה להלן תשובה ד סעיף ג. [סב] ראה ש"ך (סימן פג ס"ק יא) וט"ז (סימן לא ס"ק ד). [סג] ראה כיוצ"ב במשנה ברורה (סימן עו ס"ק כג), וקובץ תשובות לגר"ש אלישיב (ח"א סימן עד). [סד] תחומין (כרך ל עמוד 458). [סה] ראה שו"ע (אבהע"ז סימן לה סעיף יא), ביאור הלכה (סימן תמז סעיף ד ד"ה שמא). [סו] ראה שערי ישר (ש"ג פ"ה) וחזון איש (אהלות סימן כג ס"ק ד). [סז] ראה שלחן גבוה (סימן פד ס"ק נד), קיצור שו"ע (סימן מב סעיף ה) ושו"ת שלמת חיים (יו"ד סימן ט), וראה בספר מעשה רב (אותיות צג-צד), שממדת חסידות הקפיד הגר"א לבדוק אם בכל מאכל יש נמלים וכדומה. [סח] אף לאוסרים לטחון פרי מותלע, ראה אמרי אש (יו"ד סימן מא). [סט] בכורות כ ע"א ותוספות (שם ד"ה ר' מאיר), ובביאור דבריהם ראה שו"ת בית שערים (יו"ד סימן א), ערוך לנו (יבמות קיט ע"א), ובהרחבה בפתחת הדעת תורה לדיני שחיטה (אות לה). [ע] יש מחמירים כאשר התולעים המגיעות לפרי אינן רגילות לעזבו, ראה דעת תורה (שם) ושושנת העמקים (סימן טו). [עא] חכמת אדם (כלל לח), דרכי תשובה (סימן פד ס"ק קעט), וחזון איש (יו"ד סימן יד ס"ק ו) לגבי תולעי דגים. על דרך זו, דבש שהיה זמן רב בחוץ, אין לאוכלו בלא סינון, כי מסתמא יש בו נמלים (פרי חדש סימן פא ס"ק כז וזבחי צדק סימן פד ס"ק פה). [עב] כדין אברומא במסכת סוכה (יח ע"א), ראה להלן תשובה ב.

סיכום

- א. פרי שיש בו תולעת שנוצרה בתוכו בעודו מחובר או שהגיעה אליו מבחוץ, אסור באכילה מהתורה.
- ב. פרי שיש בו תולעת שנוצרה בתוכו בעודו תלוש, מותר. אף שכיום ידוע שהתולעים אינן נוצרות בתוך הפרי, כל שנראה לעין רגילה שנוצרו בתוכו בעודו תלוש, הפרי מותר מן התורה.
- ג. פרי נקוב שנמצאה בו תולעת, אסור באכילה.
- ד. פרי שדרכו להתליע בתלוש, אך לא ניכר בו חור, מותר לאוכלו בלא בדיקה.
- ה. פרי שלרוב אינו מתליע במחובר וקיים ספק אם יש בו תולעת, ואם ישנה, שמא התליע בתלוש, מותר באכילה לדעת רוב הפוסקים.
- ו. פרי שלעיתים אינו מתליע ולעיתים מתליע בתלוש, מותר לאוכלו בלא בדיקה. אולם אם שכיח שמתליע, או שלרוב התולעים המצויות בו מתליעות במחובר, אסור לאוכלו בלא בדיקה.
- ז. פרי הנגוע לעיתים בחרקים חיצוניים, רשאי לאוכלו אחר הסתכלות שטחית. אולם, אם לרוב מצויות בו תולעים אלה, חובה לבדוק היטב, והמקל לטווחנו או לבשלו בלא בדיקה יסודית יש לו על מה שיסמוך, מלבד אם קרוב לוודאי שתמצא בכל פרי תולעת.
- ח. אין להניח פירות או לערוך 'פריסה' ליד פחי אשפה או מתחת לעצים או שיחים או תאורה שעלולים להגיע מהם חרקים או תולעים לפירות.

תשובה ב תולעים זעירות

א. איסור אכילת תולעים זעירות

ממקורות שונים עולה כי בימי חז"ל היו מצויות בפירות תולעים גדולות וניכרות. לעומת זאת, כיום בשל תנאי הגידול הנאותים, ריסוס הפירות ותנאי האחסון המשופרים, לרוב אין מצויות במאכלים תולעים גדולות, אך פעמים רבות מצויות בהם תולעים זעירות. במסכת סוכה²⁶ נאמר:

"דרש רבי יהודה בר אלעאי, אברומא (שם דג) שריא. אמר לפניו רבי ישמעאל ברבי יוסי, רבי פריש, כך אמר אבא, של מקום פלוני אסורה, של מקום פלוני מותרת".

פירש רש"י:

"של מקום פלוני אסורים – ששרצין גדילין באותו נהר, ומרוב קוטנם אין יכול להפרישם, שאינן ניכרים".

מבואר, שבמקומות מסוימים לא ניתן לאכול את דג האברומא, מפני שמצויים בו שרצים קטנים ביותר, שלא ניתן להפרידם מפני קטנותם. יתכן, שכוונת רש"י אינה לתולעים קטנות ביותר, שכלל אינן נראות לעין רגילה, אלא לתולעים שניתן להבחין בהן, רק שלא ניתן להפרידן מהדג, ומשום כך אסור לאוכלו.

בדומה לכך, כתוב בספר מנהגי מהר"ש²⁷:

"שמעתי ממהר"ר שלום, שמתי שנמצאו זיזין בעדשים שקורין ווצפ"ש, אפילו במיעוט שבה כגון בשתיים או בשלוש, אז יש למוכרם ואין לאוכלם, כי מאחר שהוחזקו בהם תולעים, חיישינן משום רוב הטורח של בדיקה שפיר, וכך נוהגין העולם".

הרי שבמקום בו הבדיקה כרוכה בטורח רב, נכון להימנע מלאכול, מחשש שמא לא יבדוק כראוי. אף שאין ביכולתנו לגזור גזירות חדשות לאסור מאכלים שבדיקתם כרוכה בטורח רב, ממקורות אלו עולה באופן ברור, שכאשר ידוע שיש במין מסוים חרקים, אסור לאוכלו בלא בדיקה יסודית, אף שהיא כרוכה בטרחה יתירה.

יתירה מזאת, הכנסת הגדולה²⁸ כתב, שבפירות מסוימים יש לחבוט בכדי שיצאו מהם התולעים ויפלו על גבי בד שחור, שכך הן יהיו ניכרות. הרי שאף נדרש לעשות תחבולות שונות בשביל להתחקות אחר התולעים.

מקורות והערות

[עג] יח ע"א. [עד] סימן תפז. המהר"ש היה מרבותינו הראשונים, והוא המקור לרבים ממנהגי הרמ"א. כיצ"ב כתב גם שבולי הלקט (הלכות תולעים). [עה] יו"ד סימן פד הנהגות בית יוסף ס"ק סב.

תולעים זעירות ♦ תשובה ב

כמו כן, לעיתים הצריכו ללמוד אצל בקי את אופן הבדיקה בפירות מסוימים, באמצעות חימום^ט, הסתכלות בשמש^י, הכנסה למים^י וכדומה, כאשר באמצעות בדיקות אלו יהיו התולעים ניכרות לעין רגילה^י.

אמנם, בספר מנהגי מהר"ש^פ התיר תולעים קטנות המצויות בבארות מים, שאינן ניכרות אלא בשמש, ויש שהבינו^א שלדבריו אין איסור לאכול תולעים זעירות. אולם נראה שאין הכרח לפרש כך את דבריו, ומסתבר שכוונתו שהתולעים המצויות במי הבארות מסתמא לא פירשו מהם, כפי שכתבו כיוצא בזה כמה אחרונים^ב.

עם זאת, תולעים שאינן ניכרות אלא באמצעות זכוכית מגדלת, ולא ניתן לזהות אותן כלל בעין רגילה, מותרות, וכפי שביסס זאת הגר"ע יוסף^ג מדברי פוסקים רבים:

"הדבר ברור שכל מה שאסרה תורה בדברים התלויים בבדיקה על ידי ראייה, אינם אלא על ידי ראייה טבעית, כי האדם יראה לעינים, ולמראה עיניו ישפוט, אבל לא על ידי ראייה במיקרוסקופ וזכוכית מגדלת. ולכן תולעים שאינם נראים לעין כלל, אין בהם שום איסור, אף על פי שנראים הם ע"י זכוכית מגדלת ומיקרוסקופ".

ב. אין לו לדיין אלא מה שעניו רואות

כל עוד לא נודע על הימצאותן של תולעים קטנות מאוד במין מסוים, רשאי כל אדם לבדוק בעצמו, ואינו צריך לבקש ממומחה שיבדוק עבורו, כפי שקובעת הגמרא^ד ביחס לבדיקת מראות הדמים:

"אין לו לדיין אלא מה שעניו רואות".

ביאר זאת הריטב"א^ה:

"שאם כן אין לך חכם שיטהר דם אם לא היה שם כשנמצא בפרוזדור".

הרי שלא חששו חכמים שמא אדם אינו רואה כראוי, ולא הזקיקו לתור אחר מומחה. בשו"ת מנחת אשר^ו האריך ביסוד זה, וביאר שדין זה נובע מכך ש'לא ניתנה תורה למלאכי השרת'. כך אכן ניכר בדברי הראשונים ואף בשו"ע וברמ"א^ז, שבדיקת תולעים מסורה ביד כל אדם, ולא חששו שלא יבחין בתולעים זעירות ביותר, או בתולעים שצבען כצבע הפרי, בשונה מהלכות טריפות^ח ומהלכות נידה^ט שהצריכו בהן דקדוק רב.

מקורות והערות

[עו] זבחי צדק (סימן פד). [עז] תורת האשם (כלל מו). [עח] חכמת אדם (כלל לח סעיף כז). [עט] ראה חכמת אדם (שם), ובאריכות בספר הכשרות בהלכה (ח"ב עמודים 195-192). [פ] סימן תסד. [פא] הגר"א וייס (שיעור לפרשת ראה תש"ף), תחומין (כרך לב עמ' 393) וראה ספר פניני הלכה כשרות (פרק כג סעיף ז). [פב] ראה דרכי תשובה (סימן פד ס"ק ט). [פג] שו"ת יחזה דעת (ח"ו סימן מז). [פד] נדה כ ע"ב. [פה] שם ד"ה שמא. [פו] ח"א סימן מא, ובשיעור לפרשת ראה תש"ף. [פז] ראה שו"ע (יו"ד סימן פד סעיף יא). [פח] שם חששו לדם שאינו ניכר על ושט הבהמה (כמבואר בשו"ע יו"ד סימן לג סעיף ו). [פט] שהחמירו

יתירה מזאת, כל עוד לא נודעה ריעותא ברורה, ניתן להסתפק אף בבדיקה שגרתית, ואין צורך לבדוק באופן מיוחד (כגון להסתכל בשמש או באמצעות נייעור העלים וכדומה), וכפי שכתב בשו"ת דברי נחמיה³, שלא הצריכו בדיקה מדוקדקת אלא בטריפות³³ ובפגימת הסכין, אולם בשאר ההלכות, כגון מראות נידה שלא התעורר לגביהם ספק מיוחד, רשאי כל אדם לסמוך על ראייתו הרגילה, והוא הדין בתולעים.

ג. מאכלים ששכיחים בהם חרקים הניכרים רק למומחים

ישנם פירות או מאכלים שלא ניתן להבחין בתולעים שבהם בעין רגילה, אולם המומחים לדבר, היודעים היכן להתבונן וכיצד להתבונן, מזהים בהם תולעים גם בעין בלתי מזוינת. לאור האמור בסעיף הקודם, יש לדון האם גם בפירות אלה רשאי אדם להסתמך על בדיקתו כפי כוחו, או שמא בזה עליו לחוש לדברי המומחים, ולנקות כפי הוראותיהם.

לשאלה זו לא מצינו בית אב בדברי הראשונים, והיא נפתחת בדברי גדולי האחרונים. כתב השל"ה³⁴:

"כמה פעמים אסרתי כל השוק מפני שהבודקם צריך להיות לו ראייה טובה ודקה, וכמה פעמים בדקו, ואמרו שאין שם מהם, ובא רואה אחר, והראה לכל איך שהם הרבה והרבה בלי ערך נעים ומתנוודים. על כן חל החיוב לראות אחר זה, שהוא איסורא דאורייתא".

כיוצא בזה, בספר חנן אלוקים³⁵, דן בעלי גפן שטובי ראייה מצאו בהם תולעים רבות, באמצעות בדיקה מיוחדת הכוללת שימוש במחט והסתכלות בשמש. מסקנת מחבר הספר שיש לאסור את אכילת עלי הגפנים מטעם זה, וביסס את דבריו על השל"ה, וכן הכריע בשו"ת אדמת קודש³⁶.

כשיטה זו משמע מסתימת כמה פוסקים³⁷, שהתירו דווקא לבשל³⁸ ולאכול את עלי הגפן לאחר שבדק וניקה אותם כפי כוחו, משום ספק ספיקא, שמא לא הייתה בהם תולעת, ואף אם הייתה, שמא נימוחה בבישול. משמע, שבלא בישול אין להתיר על סמך בדיקה מדוקדקת, מחשש לדברי המומחים.

לעומת זאת, בשו"ת ריח השדה³⁹ כתב:

"כתב הפר"ח שצריך לזהר בירקות, ולא מצינו שאסרו אותם, אלא אמרו יבדוק ויאכל. ומאחר שהמחמיר הרבה בעניין תולעים אמר שיבדוק ויאכל, אנו ניקום ונגזור

מקורות והערות

לאסור מראות שונים הדומים למראה דם אסור (שו"ע יו"ד סימן קפח סעיף א). [צא] יו"ד סימן טו. [צא] ואף לגבי ספק טריפה נחלקו הפוסקים אם בדיקה סתמית היא במבט עין או דווקא באופן מקצועי. ראה משכנות יעקב (יו"ד סימנים טז-יז), גידולי הקדש (סימן לא ס"ק ו), וראה שו"ת רב"ז (יו"ד סימן פח). [צב] ערך קדושת האכילה אות קיג. [צג] נדפס בסוף ספר חיים וחסד. [צד] ח"ב סימן א. [צה] שו"ת משאת משה (יו"ד ח"ב תשובות ד-ה), מחזיק ברכה (יו"ד סימן פד אות כד). [צו] אולם בשו"ת אדמת קודש (שם), נקט שאסור לבשל לבתחילה פירות שידוע על פי מומחים שבדיקה רגילה אינה יעילה עבורם. [צז] סימן ט.

תולעים זעירות ♦ תשובה ב

שלא יאכלו אותם אפילו בבדיקה?... כל אדם בודק עד מקום שידו מגעת, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת".

הרי שלדעתו אין לחוש לבדיקת המומחים, ורשאי כל אדם לסמוך על בדיקתו, אף כאשר נודע שבמין זה המומחים מוצאים תולעים שונות, וכן נטה להסכים בשו"ת אגרות משה³⁷, אך לא הכריע למעשה. על דרך זו כתב בשו"ת בית יעקב³⁸, לגבי בדיקת סכין שחיטה, שאין צריך לחשוש שראייתו אינה טובה, ואחר יבדוק טוב ממנו, משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, ופגימת הסכין אינה פוסלת אלא לכל אדם כפי ראייתו.

טעם נוסף להיתר נראה שניתן ללמוד מדברי שו"ע הרב³⁹, בנוגע לבדיקת סכין השחיטה:

"מי שבדק הסכין בכוונת הלב ואינו מרגיש כלום, אף שיש מי שמרגיש אחריו, בוודאי שאינו מרגיש פגימה האוסרת מדינא, דהיינו שאוגרת כל שהוא אפילו חוט השערה... כי אי אפשר שתמצא פגימה האוסרת מדינא, אחר בדיקה הראויה כהלכתה. דאם תמצוי לומר שהראשון אין לו חוש ההרגשה בתולדה, או שלא אימן את ידיו לכך, אם כן בבדיקת הסכין אינה שוה לכל נפש מישראל, אלא לפי תולדות בני אדם, או לפי הרגל אמון ידיהם, אם כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו".

מתבאר מדבריו, שלא הקפידה תורה אלא על דבר הנרגש על ידי אדם ממוצע, וכל שיימצא אחר כן על ידי מומחה אינו בכלל מה שאסרה תורה, וכן כתב בחידושי מהרא"ל ציניץ⁴⁰ בדרך לימוד זכות, אך כתב הצמח צדק⁴¹ שלמעשה נהגו להחמיר בדבר.

סברא זו נאמרה לגבי פגימת סכין השחיטה, ולא מצאנו בפוסקים שאמרו כך לגבי בדיקת פירות מותלעים. יתכן לומר, שבנוגע לתולעים, אף כשאין ניכרות אלא למומחה, הרי הן גוף האיסור ממש, ואין להקל בהן, מה שאין כן לגבי פגימת הסכין, יתכן שאם היא מועטה ביותר, כך שאינה ניכרת לעין כל, אינה בכלל פגימה אסורה.

למעשה נראה שדעת רוב האחרונים להחמיר בדיון זה, ולאסור פירות שיש בהם תולעים הניכרות למומחה. אמנם ניכר בדברי כמה מהפוסקים⁴², שהלכה זו לא היתה ברורה ופסוקה בידם, ולכן לא פרסמו איסור ברבים, אלא רק למדקדקים במעשיהם.

ד. תולעים שאינן ניכרות אלא בתנאי מעבדה

כל זאת לגבי חרקים הנראים לעיניו של מומחה. אולם חרקים שאינם ניכרים אף למומחה, ורק בעקבות שימוש באמצעים שונים ובתנאי מעבדה מלאכותיים (כגון שטיפה, סינון המים במסננת דקה מן הדקה, והתבוננות בממצאים על גבי שולחן אור) זוהו כחרקים (באופן

מקורות והערות

[צח] יו"ד ח"ד סימן ב. [צט] סימן צז. [ק] יו"ד סימן א קונטרס אחרון ס"ק ג. בדבריו שם הוא חולק על סברת הבית יעקב הנ"ל, שלכל אדם נאסרה פגימת הסכין לפי הרגשתו, אך העלה להקל שלא למסור הסכין לבדיקת מומחה מטעם אחר. [קא] סימן יח. [קב] בחידושי ליו"ד סימן א. [קג] זבחי צדק (יו"ד סימן פד),

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

הנראה לעין אדם), לא התפרש דינם בדברי גדולי הדורות הקודמים^{קז}, והדבר שנוי במחלוקת בין פוסקי דורנו.

דעת הגר"א וייס שגם לאחר שהתברר במעבדות שמין זה נגוע, אין חובה לבדוק יותר מכפי כוחו על ידי בעלי ראייה טובה^{קח}, ואילו הגר"ד ליאור הורה, שבאופן שהתברר שהבדיקה הרגילה אינה מועילה, ומין זה נגוע בתולעים, חובה לנקותו באופן שמורים המומחים.

כאשר גם לדעת המומחים אין מין זה מוחזק בתולעים, אלא שמיעוט המצוי שלו נגוע בחרקים אלו^{קט}, נראה שאין חובה להימנע מאכילת הפרי, אלא מותר להסתפק בבדיקה מדוקדקת כפי כוחו.

ה. תולעים קטנות שאינן ניכרות אלא בעת הילוכן

תולעים שניכרות רק בעת הילוכן אסורות מן התורה, כפי שמבואר בלשון רש"י^ק:

"לשון שרץ, דבר שהוא נד בארץ ואינו נראה אלא על ידי שירוצו וריחושו מני קוטנו".

בדומה לכך כתב הרשב"א בתשובה^{קי}, שרחש שניכר בכך שזו כששמים אותו על האצבע אסור.

נוסף על כך, כתבו האחרונים^{קי} שתולעים שניכרות בהילוכן בעודן בחיים, אסורות גם לאחר שמתו או בעת שהן ישנות, אף שכעת אינן ניכרות.

פוסקי דורנו^{קי} נחלקו לגבי כנימות שעל פירות ההדר (המצויות כיום במאכלים רבים נוספים), האם כיוון שאינן רוחשות באופן ניכר, אלא באופן איטי, ואינן ניכרות אלא אחר התבוננות ממושכת, אינם בגדר שרץ השורץ על הארץ, ומותר לאכול את הפירות בלא בדיקה.

1. לכלוך על הפרי שיתכן שהוא תולעת

הרואה לכלוך על פרי ואינו יודע לזהות אם זו תולעת, יש מקום גדול להתיר לאוכלו ולא לחשוש לאיסור (כשלא מתעורר חשש ממשי שמדובר בתולעת), מכמה טעמים: ראשית, רוב הכלוך אינו תולעים ויש לתלות במצוי^{קי}, ואחזוקי ריעותא לא מחזקינן^{קי}. שנית, יש להתיר משום ספק ספיקא, שמא אין זו תולעת, ואף אם זו תולעת, שמא התליעה בתלוש^{קי}.

מקורות והערות

חכמת אדם (כלל לח סעיף טז), אגרות משה (יו"ד ח"א סימן לה). [קד] ראה כנפי יונה (סימן פד סעיף ה). [קה] אולם, כאשר זוהו בפרי ג' חרקים קטנים בעין רגילה, ויש סיבה לחשוש שמצויים חרקים נוספים שלא יצליחו לאתרם, אין לאוכלו, כפי שכתב בשו"ת חוות יאיר (סימן קיב), ובדומה לשו"ע (יו"ד סימן נא סעיף א). [קו] הגדרות אלו יתבארו בהרחבה להלן תשובה ד. [קז] עירובין כח ע"א ד"ה צרעה. [קח] ח"א סימן רעה. [קט] שו"ת חת"ס (יו"ד סימן עז), דרכי תשובה (סימן פד ס"ק מה). [קי] ראה ילקוט יוסף (יו"ד סימן פד סעיף כב) שהביא את שתי השיטות, שמירת שבת כהלכתה (ח"ג הערה ריז שם), ספר הכשרות למעשה (עמוד שיג), תולעת שני (חלק ד בנספחים) ועוד, ובדומה לכך דנו הפוסקים לגבי תולעים זעירות שנמצאו במי השתיה בניו יורק. קובץ שעשועי אורייתא (תשס"ה). [קיב] בדומה לדברי הפמ"ג (יו"ד סימן פד שפ"ד כא), ולדברי השו"ע (או"ח סימן עט סעיף ה). [קיג] כך שמענו מהגר"א וייס, וראה תפארת אדם (יו"ד סימן יא). [קיג] כך כתב לנו הגר"ד

תולעים זעירות ♦ תשובה ב

שלישית, אם ישנם לכלוכים נוספים הדומים לזה, שאינם תולעים, יש להתיר משום ביטול ברוב, כאשר איננו יודע להבחין ביניהם^{ק"י}. למרות נימוקים אלה, כתב אחד מן האחרונים שממדת חסידות ראוי להימנע מכך^{ק"י}.

כל זאת, בפירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, אך אין להקל הלכה למעשה, בפירות שידוע שרובם נגועים בתולעים, אף אם לעין רגילה נראה הדבר כלכלוך, ועל כן אין לקבל תוצרת כזאת בבסיסי צה"ל.

סיכום

- א. תולעים זעירות, שניכרות רק במאמץ רב, אסורות באכילה מהתורה.
- ב. תולעים שניכרות רק בעודן מהלכות, אסורות באכילה אף לאחר מותן או בזמן שאינן זזות, ונחלקו פוסקי דורנו לגבי כנימות, שאינן ניכרות בהילוכן אף בעודן חיות, אלא אחר התבוננות במשך זמן רב, כיוון שהילוכן איטי ביותר.
- ג. תולעים שאינן ניכרות אלא באמצעי הגדלה מלאכותיים כזכוכית מגדלת או מיקרוסקופ, מותרות.
- ד. תולעים הניכרות מצד עצמן, אלא שלא ניתן להבחין בהן על הפרי בלא אמצעים מלאכותיים, נכון להימנע מאכילתן לכתחילה, והמקל בכך יש לו על מי שיסמוך.
- ה. פרי שלא נודע שדרכו להתליע, מותר לאוכלו אחר בדיקה שטחית, ואין צריך לחשוש שנמצאות בו תולעים זעירות שאינן ניכרות לו.
- ו. אם נודע על פי המומחים שמין פירות אלו מוחזק בתולעים, אסור לאוכלם בלא הבדיקה והניקוי שמדריכים המומחים, והמקל להסתפק בבדיקה מדוקדקת כפי כוחו, בפירות הנגועים בתולעים שאינן ניכרות אלא למומחים, יש לו על מה שיסמוך.
- ז. אם רק מיעוט המצוי מהפירות נגוע על פי המומחים, די לבדוק כפי כוחו, ואינו צריך לחשוש שמא יש בפרי תולעים שאינן ניכרות לו.
- ח. הרואה לכלוך על פרי שאינו מוחזק בתולעים, ואינו חושד שלכלוך זה הוא תולעת, רשאי להקל לאכול את הפרי (ומידת חסידות להחמיר בכך).

מקורות והערות

ליאור. [קיד] ראה ש"ך (י"ד סימן קיד ס"ק כא). [קטן] דעת קדושים (סימן פד).

תשובה ד דיני בדיקת פירות מתולעים

א. חובת בדיקת מיעוט המצוי

מן התורה חובה לבדוק פירות שמוחזקים ברובם בתולעים^{קנ"ג}, ואילו פירות שרובם נקיים מתולעים, מדין תורה מותר לאוכלם בלא בדיקה^{קנ"ה}.

עם זאת, במסכת פסחים^{קנ"ז} מבואר, שהשוכר בית ב-י"ד בניסן, ישאל את המשכיר האם בדק את הבית, אף שמן התורה יש להעמיד את הבית בחזקת שנבדק מחמץ. מכך למד הר"ן^{קנ"ז}:

"דאפילו נימא דחזקתו בדוק, כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה, דלא סמכינן אחזקה, דכל היכא דאפשר לברורי מילתא, מבררינן. ולפיכך כתב הרב אלפסי ז"ל בפרק קמא דחולין, דלא סמכינן ארוב מצוין אצל שחיטה מומחין הן אלא היכא דאזיל ליה לעלמא וליתא קמן דנשייליה, אבל איתיה קמן לא סמכינן אחזקה ובדקינן ליה".

הרי שחובה לברר ולבדוק, גם במקום שישנה חזקה או רוב שבאמצעותם ניתן לפשוט את הספק, וכן כתבו ראשונים רבים^{קנ"ח}.

לגבי פירות שדרכם להתליע, נאמר במסכת חולין^{קנ"ט}:

"הני תמרי דכדא לבתר תריסר ירחי שתא שריין".

כתב על כך הרשב"א בחידושיו^{קס"א}, שדווקא אחר י"ב חודש מותר לאכול את התמרים, אך קודם לכן אין לאוכלם בלא בדיקה, אף שרובם אינם מותלעים:

"משמע דמשום הכי נקט תמרי, לפי שהתליעה מצויה בהן, ולומר דכיון שהדבר מצוי אף על פי שהוא מיעוט, למיעוט המצוי חששו, וכענין שחששו לסירכות שבריא... וכ"כ הרמב"ם ז"ל (מאכלות אסורות פ"ב הלכה טו), כל מיני פירות שדרכן להתליע כשהן מחוברין לא יאכל עד שיבדוק הפרי שמא יש בו תולעת".

בדומה לכך כתב גם הרמב"ן^{קס"א}, אף שחלק בהבנת דברי הגמרא לכשעצמם:

"מכל מקום במינין שהתלעה מצויה בהן היאך לא נחוש, והרי אמרו נמי נחוש נמי דילמא פרישו לדופנא דבירא כדלקמן, אלמא דבר המצוי מחזקינן".

מקורות והערות

[קנ"ג] תשובות ופסקים לראב"ד (סימן רז), כרתי (סימן פד ס"ק יט). [קנ"ה] פמ"ג (יו"ד סימן פד שפ"ד כח). [קנ"ז] ד ע"ב. [קנ"ז] על הרי"ף שם א ע"ב. [קנ"ח] רבנו דוד (שם), רמב"ן (מלחמות ה' חולין ג ע"ב בדפי הרי"ף, והביא לכך מקורות רבים, וחזר על דבריו בחידושיו שם יב ע"א ד"ה שמעינן בענין בדיקת הריאה), וכן כתב הר"ן (על הרי"ף, חולין שם) בהרחבה, ודלא כבעל המאור (חולין שם) והריטב"א בשם הרא"ה (חולין ג ע"ב, וראה גם בדבריו בפסחים ד ע"ב) שסמכו על הרוב לכתחילה, אפילו במקום בו ניתן לברר את הדבר בקלות. [קנ"ט] נח ע"ב. [קס"א] נח ע"א ד"ה אמר רב פפא. [קס"א] נח ע"ב ד"ה הני.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

למדנו מדברי הראשונים, שקיימת חובת בדיקה בפירות ששיכחות בהם תולעים, אף שברוב המין לא נמצאות תולעים.

מאידך, מדברי כמה ראשונים עולה שלא חששו לבדוק אחר מיעוט המצוי, אלא הלכו בכל מקום אחר הרוב כדין תורה. כן הבין הרשב"א^{קט"ב} בדעת רש"י, וכן משמע בדברי הראב"ד^{קט"ג}, וכן עולה מפשט דברי התוספות במסכת פסחים^{קט"ד}.

להלכה פסק השולחן ערוך^{קט"ה} כדעת הראשונים המחמירים, אולם יש מהאחרונים^{קט"ו} שכתבו, שניתן לצרף את דעת רש"י ותוספות לספקות נוספים.

ב. טעם הדין וגדרו

מבואר בירושלמי^{קט"ז}, שחובה מדרבנן לבדוק את ריאת הבהמה, כדי לוודא שאינה טריפה, וכן הוכיחו הראשונים^{קט"ח} מדברי הגמרא במסכת ביצה^{קט"ט}.

בטעם הדבר שהצריכו לבדוק את הריאה, כתב הרשב"א^{ק"י} שנקבים בריאה מצויים יותר משאר מיני הטרפות, ולא חששו לבדוק אלא מיעוט המצוי, ולא במיעוט שאינו מצוי, וכן נקט הרשב"א בסתמא בספרו תורת הבית^{ק"א}.

אמנם, הרשב"א בחידושו הוסיף וכתב, שרבנו יונה דחה טעם זה, וביאר את חובת הבדיקה בשתי דרכים אחרות:

"האחד, כדי להסיר המכשולים לפי שהסרכות ניכרות לעינים, ועם שהן מצויות, אם לא היינו בודקין יבא הדבר לידי הפסד גדול ורבו המכשולות, פעמים שימצא האחד סירכא בריאה ויחזור על כל לוקחי הבשר לשבור עליהם ולהריץ מאכלו לפני כלבו, ואפשר שיחוס עין מי שאינו הגון על ממונו והתקצף וימלא בטנו מן האיסור אחר שנודע, אבל שאר הטרפות שהן תלוין בנקב או בענינים דקים ושאינן מצויין לא חשו להן חכמים.

ועוד טעם אחר בדבר, שהוא קרוב ומזומן לראותו, כגון הריאה שאם יש בה סירכא מיד תראה לעינים בפתחת הבהמה, אם אינו בודק נראה כמעלים עינו מן האיסור".

כטעם השני, כתב הרשב"א עצמו במשמרת הבית^{ק"ב} כשדן בחובה לבדוק את מומחיות השוחט:

"והאמת כי הגאונים דברי חסידות אמרו... חסידות שכל ישראל ראויין לאותו חסידות ומחוייבין בו, שכל שהשוחט לפנינו ולא נודע אם מומחה או לאו צריך לחוש שלא נהיה כמעלימין עין מן האיסור כיון שאנו יכולים לעמוד על בירורו".

מקורות והערות

[קסב] שם. [קסג] תשובות ופסקים (שם). [קסד] קטו ע"ב ד"ה קפא. [קסה] יו"ד סימן פד סעיף ח. [קסו] שו"ת ריח שדה (סימן ח), וראה בן אברהם (כלל נ אות לד). [קסז] ביצה פ"ג ה"ד. [קסח] רמב"ן ור"ן (הנ"ל), רשב"א (חולין ט ע"א). [קסט] כה ע"ב. [קע] שם. [קעא] ב"ג ש"ג. [קעב] ב"א ש"א.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

הבדל מהותי קיים בין דברי רבנו יונה לבין דברי הרשב"א בתורת הבית: בעוד שמדברי רבנו יונה עולה, שבדיקת מיעוט המצוי היא חובת הגברא, שלא לזלזל באיסור הגלוי לפניו, מדברי הרשב"א בתורת הבית עולה, שיסוד חיוב הבדיקה נובע מחשש אמיתי שמא יפגוש באיסור, והמאכל עצמו אסור בלא בדיקה.

בדברי האחרונים מצינו מחלוקת מהו הטעם העיקרי להלכה. הפמ"ג^{קכ} נקט שדברי הרשב"א בתורת הבית עיקר, ואילו בשו"ת חתם סופר^{קכז}, בשו"ת שואל ומשיב^{קכח} ובשו"ת אריא דבי עילאי^{קכט} נקטו, שטעמו השני של רבנו יונה הוא העיקרי להלכה.

א. מידת המאמץ הנדרשת בבדיקת מיעוט המצוי

על פי הטעם שכתב רבנו יונה, יתכן שניתן להתיר לאכול את הפירות בלא בדיקה, בכל מקום שבו אין מבחינים באיסור בסתמא, שכן אין הוא "מעלים עיניו" מהאיסור. לעומת זאת, לפי טעמו של הרשב"א בתורת הבית, מסתבר^{קכט} שיש לחייב לבדוק כל מיעוט המצוי אף כשהדבר כרוך בטורח.

על דרך זו דן בשו"ת צמח צדק^{קל} האם חובה לבדוק את וושט הבהמה, כפי שחייבו לבדוק את הריאה, ותלה את הדבר בטעמים אלו:

"אפילו בעניין לכתחילה יש לחלק בין בדיקת הוושט לבדיקת הריאה, דהא בוושט לא שייכו הני טעמי, שהנקב דק, ואין הוושט קרוב ומזומן לראותו מבפנים כמו הריאה, שהרי צריך להופכו ולראותו ואם לא יהפכנו לא יראה, ואם כן אינו כמעלים עין מן האיסור. אכן בתורת הבית הקצר כתב, לפי שהסירות מצויות בה, לפיכך הצריכו לכתחלה לבדוק בה מחמת הסירות עכ"ל, א"כ משמע דהאי טעמא דמיעוט המצוי לחוד סגי להצריך בדיקה לכתחילה, וזה שלא כמו שכתב בחידושים בשם רבו ז"ל".

להלן נעיין בכמה דיונים בדברי הפוסקים, שדנו למעשה במידת המאמץ לברר ולפשוט את הספק, במקום שיש רוב או חזקה להתיר.

בהלכות שחיטה כתב השו"ע^{קל}:

"הכל שוחטין לכתחילה... אפילו אין מכירין אותו... שהוא מומחה ויודע הלכות שחיטה, מותר ליתן לו לכתחלה לשחוט, ומותר לאכול משחיטתו, שרוב הרגילין לשחוט הם בחזקת מומחין ומוחזקין. במה דברים אמורים, כשאינו לפנינו, אז מותר לאכול משחיטתו וסומכים על החזקה. אבל אם הוא לפנינו, צריך לבדוק אם הוא מומחה ויודע הלכות שחיטה".

מקורות והערות

[קעג] יו"ד פתיחה לסימן לו. [קעד] ראה ח"ב יו"ד סי' עז. [קעה] תניינא ח"ב סימן לג- לד [קעו] או"ח סימן ו. [קעז] ראה תחומין (כרך מ עמוד 526) ועיין דגול מרבבה (יו"ד סימן טו סעיף ב) ודרך אמונה (תרומות פרק טו הלכה כא). [קעח] יו"ד סימן כה. [קעט] יו"ד סימן א סעיף א.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

הרי שחובה לברר את מומחיות השוחט, אף שרוב המצויים אצל שחיטה בחזקת מומחים, כפי שהובא לעיל בשם הגאונים. האחרונים נחלקו עד כמה צריך לטרוח בכדי לברר את מומחיותו של השוחט. דעת הב"ח^{קפ}, שאם השוחט הלך, אין צורך לרדוף אחריו בשביל לברר אם הוא בקי. הפמ"ג^{קפא} הסכים לדעתו במקום שהדבר כרוך בטורח:

"ומכל מקום, הא ודאי דעל ידי טורח לדין אין צריך למירדף, דכי אמרינן כל היכא דאיכא לברורי מבררינן ברוב או בחזקה, היינו בקל, לא על ידי טורח".

כך כתב גם התבואות שורק^{קפב}, והוסיף שאין שיעור ברור למידת הטרחה הנדרשת בזה. מאידך, דעת הפרי חדש^{קפג} שחובה לחזר אחר השוחט אף במקום טורח.

בדומה לכך, נחלקו האחרונים האם חובה לבדוק את הסכין אחר השחיטה ביסודיות, או שניתן להסתפק בבדיקה שטחית, תוך התבססות על חזקת הכשרות של הסכין. בספר דעת קדושים^{קפד} הקל, ואילו הפרי תואר^{קפה} החמיר.

הפוסקים הסתפקו האם מותר לשחוט במקום שאין מי שיבדוק את הריאה כראוי. כך כתב רעק"א^{קפי}:

"ואם יש לו בהמה מסוכנת, ומצוי אצלו שוחט שיודע לשחוט, אבל אין בקי בבדיקת הריאה, צ"ע אם נתיר לו לשחוט ולאכול בלא בדיקה משום הפסד ממוך".

למעשה, דעת המשכנות יעקב^{קפז} והראש אפרים^{קפח} להחמיר בזה באופן גורף, ואילו בספר תורת יקותיאל^{קפז} ובשו"ע הרב^{קצ} הקלו בזה במקום צורך גדול.

בדעת המחמירים נראה, שאף שחובת בדיקת הריאה נובעת מחשש בלבד למיעוט המצוי, נקבע הדבר כתקנת חכמים קבועה, ועל כן אין היתר להימנע מבדיקה זו, מלבד במקרים חריגים במיוחד. כיוצא בדבר, לדעת הרמ"א^{קצא} אין להתיר בהמה שאבדה הריאה שלה קודם שנבדקה, ואף לדעת השו"ע^{קצב}, יש להחמיר במקום שאבדה הריאה בשל זלזול בתקנה. מבואר שהחמירו בתקנה זו כחשש גמור לאיסור.

מסתבר שלגבי בדיקת תולעים שלא מצינו חומרות כעין אלה, יש יותר מקום להקל במקום טורח מרובה. ואף שהשוו הראשונים בין בדיקת תולעים לבדיקת ריאה, אין כוונתם שחומרת האיסור שווה, אלא שבשניהם קיימת חובת בדיקה, אף שיש רוב להיתר.

ד. מידת הטרחה הנדרשת בבדיקת מיעוט המצוי של נגיעות בתולעים

כמה מגדולי הפוסקים^{קצב} כתבו, שבמקום דוחק אין חובה לטרוח טרחה רבה ביותר בבדיקת מיעוט המצוי מתולעים. אולם פוסקים אלו לא התירו אלא כשעומד לבשלם, שבאופן זה

מקורות והערות

[קפ] ס"ק ב. [קפא] שפ"ד ה. [קפב] ס"ק ג. [קפג] ס"ק ו. [קפד] סימן יח ס"ק יד ובגידולי הקדש (שם אות ב.). [קפה] סימן יח ס"ק יט. [קפו] על שו"ע יו"ד סימן לט סעיף ב. [קפז] יו"ד סימן א. [קפח] יו"ד סימן לט ס"ק ד. [קפט] סימן א. [קצ] יו"ד קו"א (לפני סימן א) ס"ק ה. [קצא] יו"ד סימן לט סעיף ב. [קצב] ראה ש"ך יו"ד סימן קיט ס"ק כח. [קצג] שו"ת טוב טעם ודעת (תליתאה ח"א סימן

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

קיים ספק נוסף, שמא ימחו התולעים בבישול. וכן משמע מדברי הפמ"ג^{קצ"ד}, שבנוגע לפרי שיש לגביו ספק ספיקא, נקט שאין חובה לבדוקו באור השמש.

לעומת זאת, לגבי פירות חיים הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, כמעט ולא נמצאה התייחסות בדברי הפוסקים הקדמונים לאפשרות לאוכלם בלא בדיקה^{קצ"ה}.

הגרש"ז^{קצ"ו} ואיערבך^{קצ"ז} והגרי"ש אלישיב^{קצ"ח} הורו למעשה, שאין להקל בבדיקת מיעוט המצוי של נגיעות בתולעים, אף במקום טורח רב. אולם, דבריהם אמורים לגבי העמדת משגיחים רבים שיפקחו על בדיקת פירות רבים, ולא במקום שבו עצם הבדיקה קשה ביותר, כבמינים שמצויות בהם תולעים זעירות וכדומה. עוד יתכן, שלא החמירו פוסקים אלו אלא בקטניות וכדומה, כאשר קרוב לוודאי שבכל כמות העומדת לאכילה או לבישול מצויים חרקים, כך שקרוב הדבר להיות בגדר 'אתחזק איסורא'^{קצ"ט}. אולם, בקטניות שאספקתן מחברות איכותיות, אין להחזיק שיש תולעת בכל חבילה, וממילא יש מקום להקל לבדוק בלא עיון רב.

ה. בדיקת מיעוט המצוי בשכיחות נמוכה

לגבי בדיקת ביצים כתב הרמ"א^{קצ"ט}, שחובה לבדוק זאת דווקא ביום. משמע שבחושך מותר לאכול ביצים, אף שלא ניתן לבדוק אם יש בהן דם. טעם הדבר, כיוון ששיעור השכיחות של ביצים אסורות נמוך.

בדומה לכך, לגבי בדיקת הריאה כתב הרמ"א^י, שאם אבדה הריאה של גדיים וטלאים בלא שנבדקה, אין לאוסרם באכילה, כיוון שאין מצויות בהם סרכות, זאת לעומת בהמות בוגרות, שהחמירו בבדיקת הריאה שלהן אף בדיעבד. מבואר, שמידת הטורח הנדרשת בבדיקה נקבעת על פי מידת הסבירות להימצאות האיסור.

לאור זאת, מסתבר לומר גם לגבי תולעים, שבמינים שמצויה בהם נגיעות רבה יותר, אף שאינה בכלל רוב, יש להחמיר יותר בבדיקתם, ולעומת זאת במינים שחשש ההתלעה בהם נמוך יותר, די בבדיקה קלה.

מקורות והערות

קנח), התעוררות תשובה (ח"ד סימן לה). [קצד] יו"ד סימן פד מש"ז יב. [קצה] בספר דעת קדושים (סימן פד) הסתפק בדבר, ובשו"ת זרע אמת (ח"ב סימן עט) משמע שהקל בכך, אך יש מקום להסתפק בכונתו. ראה גם בספר הוראה ברורה (סימן פד סעיף ח בביאור הלכה ד"ה שיבדוק) ובדברי הרב זאב ויטמן ("פירות וירקות הנגועים בתולעים" בתוך תחומין מא עמ' 457), שנטו להקל בכך למעשה. [קצו] שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן סג). [קצז] אשרי האישי (יו"ד ח"א פרק ב). [קצח] כפי שהחמירו בבדיקת קטניות שלרוב מוחזקות בתולעים, אף שספק אם הקטניות שלפנינו מותלעות, כיוון שלרוב יש תולעת בכל כמות העומדת לבישול, דנו זאת כ'אתחזק איסורא'. ראה שו"ע (סימן פד סעיף יא) וש"ך (שם ס"ק לה), מנחת יעקב (כלל מו ס"ק יד) וספר יין המשמח (בהשמטות לסימן קכז). [קצט] יו"ד סימן סו סעיף ח. [ר] סימן לט סעיף ב.

1. שיעור מיעוט המצוי המחייב בדיקה

בעיקר שיעור מיעוט המצוי המחייב בדיקה, דנו האחרונים¹ לגבי טרפות. בעל המשכנות יעקב² כתב שהשיעור המחייב בבדיקה הוא 10% וכן היא הוראת הרבנות הראשית לישראל למעשה.

בשו"ת הריב"ש³ כתב:

"מיעוט המצוי, ר"ל שהוא קרוב למחצה ורגיל להיות".

בביאור דבריו נחלקו האחרונים, האם לדעתו אין חובת בדיקה כלל אלא במין המותלע בשיעור הקרוב למחצה⁴, או שכוונתו לומר שביותר מכך חובת הבדיקה מן התורה, אך גם בפחות מכך יש חובת בדיקה מדין מיעוט המצוי⁵.

להלכה נראה, שמעיקר הדין יש לסמוך על המקלים⁶, שכל ששכיחות הנגיעות בפחות משליש, אינו בהכרח בגדר מיעוט המצוי, ואין חובה לבדוק את הפירות באופן יסודי כשהדבר כרוך בטורח רב. מאידך, כאשר הבדיקה פשוטה לביצוע, נדרש לבדוק את הפירות אף כאשר שכיחות התולעים נמוכה מאד, ובפרט במטבח ציבורי שהחמירו בו יותר כשקיים חשש לאיסור באופן קבוע⁷.

כל זאת לגבי מינים שבהם ישנה שכיחות משמעותית קבועה של תולעים, אולם לגבי מינים רבים, שיעור הנגיעות תלוי בגורמים משתנים רבים, כעונות בשנה, אזורי הגידול, תנאי האחסון ועוד, כך שביד הצרכן פעמים רבות אין כל אפשרות לדעת מהי מידת החשש לנגיעות בפירות שלפניו. במצבים אלו, כל שרוב התוצרת שבשוק אינה מותלעת, אף אם מקצת מהמקומות מוחזקים כמותלעים בוודאות, מעיקר הדין ניתן לסמוך על כך ש'כל דפריש מרובא פריש', ולאכול את הפירות בלא בדיקה, אלא אם כן התולעים ניכרות בפרי מבחוץ, אף בלא התבוננות רבה בפרי ובלא צורך לפותחו⁸.

אם ידוע שרוב התוצרת מגיעה ממקומות שאין בהם נגיעות, וספק אם קיימת בתקופה זו בשוק תוצרת נגועה כלל, אין חובה לבדוק אפילו באופן שטחי, משום ש'אחזוקי איסורא לא מחזקינן'⁹. אף על פי כן, אם בבדיקת הפירות אינה כרוכה בטורח רב, נכון להחמיר ולבדוק את התוצרת כולה כדין דבר שיש לו מתירים¹⁰, ועל כל פנים יש לבדוקה באופן

מקורות והערות

[רא] ראה שו"ת בית אפרים (יו"ד סימן ו), משכנות יעקב (יו"ד סימן יז), צמח צדק (יו"ד סימן מז), גידולי הקדש (יו"ד סימן לט ס"ק ב), ועיין בש"ך (יו"ד סימן כה ס"ק ב). [רב] שם. [רג] סימן קצא. [רד] ראה שו"ת שבט הלו (ח"ה סימן פה) וילקוט יוסף (יו"ד סימן פד). [רה] ראה קובץ צהר (תשנ"ט עמוד רצד) בשם הגרי"ש אלישיב. [רו] בית אפרים וגידולי הקדש (הנ"ל). [רי] ראה ישועות יעקב (יו"ד סימן קיח) ע"פ הר"ן (כתובות ב ע"א). [ריח] ראה רמ"א (יו"ד סימן קיד סעיף י), יבין דעת (סימן קט), חידושי חתם סופר (יו"ד סימן סג סעיף ב), חידושי מהרא"ל צונץ (יו"ד סימן נז), שו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ב סימן קנז ואו"ח סימן צד). אולם בספר גידולי הקדש (סימן פד ס"ק ב) צידד שכל פרי שניתן לבדוקו אין להתירו מטעם 'כל דפריש'. [רט] ראה שואל ומשיב (חמישאה סימן ע). [ריז] ראה ש"ך (יו"ד סימן קב ס"ק ח).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

מדגמי. אם התגלה שישנה התלעה במחסן קשות או טריות של היחידה, אין להשתמש בתוצרת בלא בדיקה יסודית, אף שרוב הפירות אינם מותלעים¹⁰¹.

פירות שנגועים בשיעור מיעוט המצוי בעונה מסוימת בלבד, אין חובה לבדוקם אלא בעונה זו. אם אינו בקי בכך, או שהדבר תלוי בגורמים משתנים נוספים שאינם ידועים לו, הורו לנו הגר"ד ליאור והגר"א וייס"ב שאינו חייב לבדוק את כל התוצרת, אך ראוי לבדוקה באופן מדגמי¹⁰².

פירות שברוב השנה עומדים בחזקת כשרות ובעונה מסוימת רובם מותלעים, נחלקו הפוסקים¹⁰³ האם מי שאינו בקי בדבר רשאי להסתמך על כך שברוב השנה עומדים הפירות בחזקת היתר. למעשה, על הממונים על הכשרות להיות בקיאים בזמני ההתלעה, וממילא אין להקל בדבר במערכת הצבאית.

פרי שאין ידוע עליו דבר, נראה מסתימת השו"ע ונושאי כליו¹⁰⁴, שאין חובה לבדוק מעיקר הדין, היות שלא הזכירו בדיקה אלא בפירות שדרכם להתלע, וכן כתב לנו למעשה הגר"ד ליאור¹⁰⁵, וביאר שאין להחזיק איסור מספק. אמנם בספר חנן אלוקים¹⁰⁶, החמיר לבדוק ע"י מומחה כל מין פרי שלא נודע מה טיבו, אך נראה שאין זו אלא מידת חסידות, וכפי שכתב בשו"ת יהודה יעלה¹⁰⁷ שראוי לבעל נפש להחמיר בזה.

למעשה, נראה שראוי לכל אדם לבדוק בבדיקה קלה כל פרי שאין ידועה מידת הנגיעות שבו, ולראות אם ניכרים בו סימני התלעה¹⁰⁸, אך אין חובה לבדוק בדיקה מדוקדקת או לחזר אחר מומחה.

ז. הכמות לפיה מגדירים חזקת איסור ומיעוט המצוי

נחלקו האחרונים האם יש לקבוע את מעמד הפירות כ'דרכם להתלע' (לעניין החזקתם באיסור ולעניין בדיקתם מדין מיעוט המצוי) על פי כל יחידה בפני עצמה (כגון ראש חסה או גרגר אורז), או על פי יחידה הנאכלת או מתבשלת כאחת (כגון עלה חסה או כוס אורז או חבילת קטניות).

בספר חנן אלוקים¹⁰⁹ כתב, שאסור לאכול פולים או עדשים מבושלים תוך הסתמכות על ספק ספיקא, שמא לא היתה בהם תולעת, ואם היתה, שמא נימוחה בבישול, כיוון שבכל קדירה בוודאי ישנה תולעת אחת על כל פנים. מבואר שלדעתו אין למדוד את שיעור ההתלעה בכל קטנית בפני עצמה, אלא את התבשיל כולו כאחד. בשו"ת רבי אליעזר גורדון¹¹⁰ קבע, שאם ביחידה העומדת למאכל אדם אחד בוודאי יש תולעת, נידון כולו כמוחזק באיסור.

מקורות והערות

[ריא] ראה יבין דעת (סימן קט ס"ק ה). [ריב] ראה פמ"ג (יו"ד סימן לא מש"ז ג), וחיידושי מהרא"ל צונץ (יו"ד סימן לא). [ריג] ראה שו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן פא). [ריד] ראה אור שמח (מאכלות אסורות פ"ח), שואל ומשיב (קמא ח"ג סימן ב), חזו"א (דמאי סימן ח ס"ק ד). [רטו] וכן נראה בלשון בעל העיטור (שער א דף יב). [רטז] וכן שמענו בשם הגרש"ז אויערבך והגר"א שפירא. [ריז] נדפס בסוף ספר חיים וחסד. [ריח] ח"ב סימן רכט. [ריט] וכן משמע בלשון הראב"ד (בספר תשובות ופסקים סימן רז). [רכ] שם. [רכא] ח"ב סימן

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

על דרך זו, שמענו שהגרי"ש אלישיב הורה אף לקולא, שאין לדון את שכיחות התולעים בראש חסה שלם, אלא ביחידה הנאכלת (כגון עלה או מספר עלים).

לעומת זאת, בשו"ת משאת משה^{יב}, הביא תשובת מהר"י זיין, שכל שאין רוב הקטניות מותלעות, אין להחזיקן בוודאי איסור, ואין דנים אותן אלא כמיעוט המצוי, וכן נראה מדברי שו"ת גינת ורדים^{יג}, וכן מבואר בשו"ת חתם סופר^{יד}, וכן סמך להקל במקום צורך גדול בספר דעת קדושים^{יח}.

מבואר בדבריהם, שהחשיבו כל יחידה טבעית בפני עצמה, ולא דנו על כלל התבשיל כאחד^{יז}. על דרך זו, החמיר הגר"ז אויערבך^{יז} לדון את שכיחות התולעים שבחסה, על פי ראש החסה כולו.

בשו"ת טוב טעם ודעת^{יח} היקל בשעת הדחק לאכול קטניות שהתבשלו בלא בדיקה, משום ספק ספיקא: שמא לא היתה בהן תולעת, ואם היתה שמא נימוחה. הגרי"ש אלישיב^{יט} התבסס על דברי הטוב טעם ודעת במקום דוחק גדול, לגבי מקום שמצויים בו סועדים רבים, אף שמסתמא אצל אחד תמצא תולעת.

בספר דעת קדושים^ל השווה בין המבשל קטניות רבות, שקרוב לוודאי שאחת מהן מותלעת, לשניים שהלכו בשני שבילים שבאחד הייתה טומאה, שאם ישאלו כל אחד בפני עצמו, יעמידוהו בחזקת טהרה, אך כשנשאל אחד עליו ועל חברו כאחד, מטמאים אותם^{לא}. וכן כאן, אף שבכל קטנית בפני עצמה אין לחשוש כל כך, כשדנים על קטניות רבות יחד, לא ניתן להקל. לדרך זו, איסור הקטניות אינו אלא מדרבנן, ומדין תורה הולכים אחר רוב הקטניות שאינן נגועות, ממילא ניתן לתלות גם בתליות רחוקות, כגון שהקטניות המותלעות לא יאכלו כלל.

עולה מהדברים, שקטניות, זיתים, צימוקים וכיוב"ז, שברובם אין תולעים אך מתבשלים הרבה כאחד, אינם בחזקת איסור מדאורייתא, אך לא התירו הפוסקים לאכול אותם בלא בדיקה, כאשר ידוע שבאופן סטטיסטי באחד מהם יש תולעת. על כן נראה למעשה, לגבי מינים אלה, שאת המאכלים המבושלים (שיש בהם ספק נוסף, שמא נימוחה התולעת) יש לדון כדין מיעוט המצוי בלבד, ואילו במאכלים הנאכלים חיים, יש לדון כמין המוחזק מאיסור. עם זאת, המקל אף בפירות חיים, כאשר אין אפשרות לבודקם באופן מושלם (וכל שכן אם הדבר אפשרי רק בתנאי מעבדה), יש לו על מה שיסמוך, אך יקפיד על כל פנים לשוטפם היטב.

מקורות והערות

יא, וראה כעין זה בספר יד דוד (י"ד פד) ובשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"א סימן קנז). [רכב] י"ד ח"ב סימן ד. [רכג] י"ד כלל א סימן יח. [רכד] י"ד סימן עז. [רכה] סימן פד סעיף ז. [רכו] וכן משמע בשו"ת שואל ומשיב (קמא ח"ב סימן מד). [רכז] שו"ת מנחת שלמה (שם). [רכח] תליתאי ח"א סימן קנח. [רכט] קובץ תשובות (ח"א סימן עד). [רל] שם. [רלא] כמבואר בכתובות כז ע"א.

ח. פירות הנגועים בשיעור המצוי שהתבשלו או התערבו במאכל אחר ואין יכולת לבדקם

פסק השו"ע¹⁷, שפירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי שהתבשלו ללא בדיקה מותרים בדיעבד, משום ספק ספיקא: שמא לא הייתה בו תולעת, ואם הייתה שמא נימוחה בתבשיל. כמו כן, נראה שמאכל הנגוע בשיעור זה, שהתערב לחלוטין במאכלים אחרים, כך שלא ניתן עוד לבדוקו – מותר, משום שהתבטל ברוב מאכלי היתר¹⁸.

יש לדון במאכל חי הנגוע בשיעור מיעוט המצוי, שהתערב במאכלים אחרים, וניתן להפרידו ולבדקו בקושי רב (כגון ירק בתוך סלט ירקות קצוץ), האם מותר לאוכלו בדיעבד.

לעיל¹⁹ הובא, שנחלקו הפוסקים בדין בהמה שאבדה ריאתה קודם שנבדקה: דעת השו"ע להקל כל שלא נעשה הדבר מתוך זלזול באיסור, ואילו דעת הרמ"א להחמיר. מדברי הפמ"ג²⁰ משמע, שכמו כן יש להחמיר לדעת הרמ"א בדיעבד בכל מיעוט המצוי. לעומת זאת, בספר מקדש מעט²¹ כתב, שהרמ"א החמיר דווקא בבדיקת הריאה, אולם בשאר מיעוט המצוי, לא החמיר בדיעבד²².

עוד יתכן, שגם הפמ"ג לא החמיר, אלא כאשר סביר להניח שבכמות העומדת למאכל או לבישול בפני האדם, מן הסתם קרוב לוודאי שישנה נגיעות מועטה, אולם פרי בודד ממין שאינו נגוע אלא בשיעור מיעוט המצוי, שהתערב וקשה להפרידו, יתכן שמותר גם לשיטתו²³.

ט. אופן בדיקת מיעוט המצוי

יש לדון האם בדיקת מיעוט המצוי צריכה להיעשות דווקא על ידי מומחה, היודע כיצד לבדוק ולזהות תולעים, או שניתן לכל אדם לסמוך על בדיקת עצמו.

בכמה מדיני טרפות כתבו השו"ע והרמ"א²⁴, שאם איננו בקיאים בבדיקה שחיובה מהתורה, יש לאסור את הבהמה. אולם, לגבי בדיקות שחיובן מדרבנן, כתב הבית מאיר²⁵ שאין לאסור באופן גורף מחמת שאיננו בקיאים, שכן מסתבר שבאופן זה לא גזרו חז"ל, וכל אדם רשאי לסמוך על בדיקתו²⁶. מלבד לגבי בדיקת הריאה, שהחמירו בה חומרות רבות, ובכלל זה הצריכו לבדוקה על ידי מומחה²⁷.

מקורות והערות

[רלב] יו"ד סימן פד סעיף ט. [רלג] ראה כעין זה בשו"ת טוב טעם ודעת (תניינא סימן פו). [רלד] סעיף ג. [רלה] יו"ד סימן פד שפ"ד כח, וכן נראה בשו"ת טוב טעם ודעת (תליתאי ח"א סימן קנח). [רלו] סימן לט ס"ק ב. [רלז] רבים מהפוסקים עמדו על כך שבבדיקת הריאה תקנו חכמים להחמיר יותר מבשאר מיעוט המצוי, ראה לעיל סעיף ג, ובספר הארוך לש"ך (יו"ד סימן לט), דרכי תשובה (סימן לט ס"ק נג), ובספר מצוות ראייה (סימן לט). [רלח] ראה שו"ת דברי יוסף (רוזנברג. סימן תקמח). [רלט] שו"ע (יו"ד סימן נז סעיף יח), רמ"א (יו"ד סימן מח סעיף ח). [רמ] יו"ד סימן נב סעיף ד. [רמא] ראה רא"ש (חולין פרק ג סימן ג), דעת תורה (יו"ד סימן מו ס"ק כו וס"ק כח), מקדש מעט (סימן נה ס"ק יא). [רמב] ראש אפרים (סימן לט).

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

אחרוני זמננו, דנו האם חובה לבדוק את צומת הגידים של העופות על ידי מומחה, או שרק אם הבחין ברעותא חייב לבקש ממומחה לבדוקה.

בשו"ת מנחת יצחק^{י"ב} האריך להשיג על הגר"מ ברדנסדורפר שהחמיר בדבר, וכתב:

"הנה לענ"ד אין להחמיר בזה ולומר דאסור לו לאכול שום עוף עד שיתברר לו ע"י בקי כנ"ל, דאף דבודאי מי שעושה כן קדוש יאמר לו, דמקדש עצמו במותר לו, וכמבואר בפוסקים שהביא הדרכי תשובה, אבל לא לומר דאסור... ומה שהביא מדברי הרשב"א דאסור להעלים עין, אין ראייה להיכא דאינו ניכר לעין הרואה, שיהיה משום העלמת עין, כיון שבמציאות נתעלם לו מן העין ואינו רואה שום ריעותא, לו יהיה משום דאינו בקי, אבל העלמת עין אין כאן".

ובסוף דבריו כתב:

"בודאי אין להחמיר, אף מטעם חומרא בעלמא, למי שאינו בקי להבחין בשינוי, שאף גדולי בעלי הוראה אינם מבחינים, לומר שמוכרחים לפתוח העופות דוקא ע"י בקי על שינוי".

כיוצ"ב כתב בשו"ת שבט הלוי^{י"ד}, שאין לחייב לפתוח ולבדוק את הרגל מבפנים, כיוון שאין ריעותא לפנינו, וכיוון שאיננו בקיאים בבדיקה עלולים להטריף לחינם, והגרמ"ש קליין שם השיג על דבריו^{י"ה}.

כיום ישנן מעבדות העוסקות באיתור חרקים זעירים, ובהתאם להנחיותיהן רבים מקפידים על בדיקה מדוקדקת של הפירות, דבר הדורש עמל, ריכוז ואף בקיאות ומומחיות. אולם בדברי השו"ע לא מצינו שהצריך בדיקת מומחה, ואדרבה מכלל דבריו משמע שזוהי בדיקה פשוטה, שרק המתעצל אינו בודק כראוי^{י"ו}.

יש להסתפק בטעם הדבר שהשולחן ערוך לא הצריך בדיקות אלו, אם הוא משום שהתולעים שהיו מצויות באותה העת היו גדולות וניכרות לעין (כדוגמת חרקי מחסן ותולעי הזרעית המצויים בקטניות), או משום שהיה זה מיעוט המצוי בלבד, ולא החמירו כ"כ בבדיקתו, או משום שבדיקת הפירות מסורה לכל ושכיחה ביותר, לא הטריחו חכמים לבוא למומחה לצורך זה^{י"ז}.

למעשה, כאשר נודע על מין מסוים שהוא נגוע, יש לבדוק ולנקות אותו בהתאם להנחיות המומחים, אך בסתמא כל שלא נודע שיש בעיה בפרי זה, רשאי להסתפק בבדיקה שטחית, ויש להקל כך גם בפירות, שנודע על פי המומחים בלבד, שהם נגועים בשיעור מיעוט המצוי. אם ניתן לנקות את הפירות בקלות, כגון באמצעות שטיפה, יש להחמיר לנקותם. כאשר

מקורות והערות

[רמג] ח"ח סימן סה. [רמד] ח"ד סימן פא. [רמה] שם, וראה גם בית הלל (יו"ד סימן לא) ודעת קדושים (יו"ד סימן מו ס"ק יב). [רמו] וראה מגן אבות למאירי (ענין יב). [רמז] ראה במאמרו של הרב זאב ויטמן "ירקות ופירות המוחזקים בנגיעות" (בתוך תחומין מא).

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

בכל כמות של פירות מוחזק שיהיו מעט חרקים שאינם יורדים בשטיפה, יש שהצריכו לבדוקם באופן מקצועי, אך נראה שאין בכך איסור מעיקר הדין, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

1. אופן בדיקת פירות המוחזקים בתולעים

כתב הש"ך^{רמ"ח} לגבי פירות המוחזקים בתולעים, שבדיקתם כרוכה בטורח רב, שאין לבדוקם אלא במתינות ועל ידי אנשים יראי שמים המדקדקים במצוות.

אולם כתבו האחרונים, שכאשר הפרי מיועד לבישול^{רמ"ט}, וכן כשמידת הנגיעות אינה אלא בשיעור מיעוט המצוי, או בפירות שהתולעים ניכרות בהם בקלות^{י"ג}, ניתן להסתמך על בדיקתו של כל אדם ששומר תורה ומצוות.

לגבי מקומות ציבוריים, שבהם נדרש לבדוק כמות גדולה בזמן קצר, כתבו הפוסקים^{י"ד} שאין לסמוך שתתבצע בדיקה מדוקדקת כנדרש בדבר הנוגע לאיסור תורה. לפיכך, ככלל אין לקבל בצה"ל תוצרת המוחזקת בוודאות בתולעים שאינן יורדות בשטיפה, או שנדרש מאמץ רב בבדיקתה.

יא. הגדרת ריעותא לגבי נגיעות בתולעים

ככלל, גם במקום שבו הולכים אחר הרוב, אם נמצאה ריעותא ברורה, יש לחשוש לה. כדיני טרפות מצינו סוגים של ריעותות המצריכות בדיקה לכתחילה בלבד, וסוגים אחרים של ריעותות שבעקבותיהן נדרשת בדיקה יסודית על ידי מומחה, ובלא זה תיאסר הבהמה אף בדיעבד^{י"ז}.

בדיני תולעים כתבו הפוסקים סימנים שונים שמעוררים חשש לגבי נגיעות הפירות בתולעים^{י"ח}, אך לא התבארו פרטי הדין, מתי הדבר מחייב בדיקה קלה לכתחילה, ומתי נדרשת בדיקה יסודית וכדו'. בידי הרבנים והחוקרים העוסקים בנושא התולעים כיום, הצטבר ידע רב על סימני הנגיעות השונים, ומידת החשש בכל אחד מהם, ואין לדרוש מכל אדם להיות בקי בכל זה, כפי שכתב הדברי חמודות^{י"ט}, שגם מי שאינו בקי בסימני הטרפות רשאי לאכול בשר.

לעומת זאת, במצבים שבהם חשש ההתלעה גבוה וידוע לכל, כגון בפירות רקובים או ששהו בשמש זמן רב, וכן בפירות 'סוג ב', יש לחשוש להתלעה, ולא די בבדיקה שטחית. משום כך, על משגיחי הכשרות להתבונן כפי כוחם במשטחי הפירות, ולהוציא את הפירות הרקובים או הפגומים, שחשש ההתלעה בהם גדול.

מקורות והערות

[רמח] יו"ד סימן פד ס"ק לה. [רמט] כרתי (סימן פד ס"ק יט) ושפ"ד (שם). [רג] דעת קדושים (סימן פד סעיף יא). [רגא] דרכי תשובה (סימן סה ס"ק פט), שו"ת בית יצחק (או"ח סימן א). [רגב] ראה דעת תורה (פתיחה להלכות טרפות אות מב). [רגג] ראה פרי חדש (סימן פד ס"ק לד) לגבי תמר דחוס, שו"ת צמח צדק (סימן נב) לגבי פירות בתחילת העונה שמתלעים יותר מבסוף העונה, ובספר בן אברהם (כלל נ ס"ק לד) לגבי תמר שיש חור בראשו. [רגד] חולין פרק א ס"ק ח.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

פירות ששהו בשמש זמן מה אחר שנבדקו, וספק אם הושלמו התנאים לכך שיתלעו, מעיקר הדין יש להעמידם על חזקתם, ואין חובה לבדוק אותם שנית^{י"ב}, אלא אם כן לדעת המומחים סביר להניח שהתלעו^{י"ג}, אך ראוי להתבונן בהם מעט^{י"ד}, והמחמיר לבדקם באופן מדגמי ביסודיות תבוא עליו ברכה^{י"ה}.

יב. הסתמכות על בדיקה מדגמית

הרשב"א בתשובה^{י"ז} כתב, שאין לסמוך על בדיקה מדגמית של פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, אלא יש לבדוק כל פרי ופרי:

"המינין הללו בלי ספק הרחש מצוי בהן, ולפיכך אעפ"י שבדק קצתן אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה, כי באמת אין הרחש מצוי ברוב, ומכל מקום הוי מיעוט המצוי, וכל שמצוי אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה בדיקת הריאה שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין בדיקת המקצת על בדיקת המקצת ואפילו על הרוב".

כך פסק להלכה גם הרמ"א^{י"ח}, וכתבו האחרונים^{י"ט} שהשוו בדיקת מיעוט המצוי בחרקים לבדיקת הריאה, שנדרש לבדוק כל אחת ואחת.

עם זאת, מצאנו בדברי הפוסקים^כ אופנים שבהם הסתמכו על בדיקה מדגמית, וגדר הדבר הוא, שלצורך בירור מעמדו של המין שלפנינו, אם הוא בגדר מיעוט המצוי או פחות מכך, ניתן להסתמך על בדיקה מדגמית.

המהרש"ק בשו"ת טוב טעם ודעת^{כ"א} נקט, שלצורך בדיקה מדגמית במקום שספק אם הוא מותלע, די בבדיקת ג' פירות מאותה השדה, שבאופן זה יש להעמידם בחזקת היתר. אולם הפוסקים דנו בדבריו בהרחבה, והגבילו את ההיתר באופנים שונים^{כ"ב}.

אם נמצאות תולעים בבדיקה המדגמית, יש לערוך בירור מקצועי עם מומחי הכשרות, האם הדבר מעיד על בעיה בכלל התוצרת שמחייבת בדיקה יסודית כוללת.

מקורות והערות

[רנה] ראה דעת תורה (פתיחה להלכות טרפות אותיות ה-ז). [רנו] ראה פלתי (סימן פד ס"ק ז). [רנז] ראה שו"ע (או"ח סימן ח סעיף ט), וראה שו"ת בית שלמה (יו"ד ח"א סימן קנד). [רנח] ראה בית אדם (שער רוב וחזקה אות ט). [רנט] ח"א סימן רעד. [רס] יו"ד סימן פד סעיף ח. [רסא] ש"ך (ס"ק כח), ביאור הגר"א (ס"ק לא). [רסב] ערוך השלחן (סימן פד סעיף סה), וראה דרכי תשובה (סימן פד ס"ק קיט). [רסג] קמא סימן קכג. [רסד] ראה דעת תורה (יו"ד סימן מו ס"ק כח) ובשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן מח), ואף הוא עצמו סייג זאת, כך שלמעשה אין להסתפק בכך, אלא צריך לבדוק כמות שיש בה כדי ללמד על מצבה של כלל התוצרת.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

י.ג. נמצאו שלושה חרקים במאכל

השולחן ערוך^{יט} כתב, לגבי מאכל שדרכו להתלע שבושל ללא בדיקה:

"עבר ובישל תוך י"ב חודש בלא בדיקה, אם יכול לבדוק בודק, ואם לאו מותר, ואם נמצאו קצת בקדירה, משליכם ואוכל השאר, ויש מי שאומר דהני מילי שלא נמצאו אלא א' או ב', אבל ג' או ד' הכל אסור".

וביאר הש"ך^{יט}:

"שכיוון שנמצא שם כל כך, הוחזק התבשיל שיש שם יותר".

נמצא, שכל שישנן ג' תולעים בפירות, הוחזקו הפירות בתולעים.

יש לעיין האם הוא הדין בכמות גדולה של פירות, שנמצאו בהם ג' מותלעים, אך ניכר שרובם אינם מותלעים.

בספר דעת קדושים^{יט} הסתפק בזה:

"כשמוצאים תולעים בפירות שמתלעים במחובר, אולי על ידי שמצאו ג' הוה ליה מעין חזקה לכל הפירות לחוש לבדוק. ומכל מקום אינו חזקה ממש, שהרי נגד כל הפירות שמצאו, בדקו גם כן מהפירות ואין בהם תולע, והרוב מכריע, ומה שבג' פעמים איתחזק, הוה ליה רק כשאין נגד הג' שנמצאו דצריך בדיקה, מה שאין כן כשבדקו רוב כנגד הג' שמצאו אולי קיל".

ביסוד הספק נראה שיש לדון האם בג' פעמים נוצרת חזקה, שבוודאי תימצא על כל פנים תולעת אחת נוספת, או שאין משמעות לחזקה אם היא אינה מעידה על טבע הפירות שברובם ימצא איסור^{יט}.

נראה שנחלקו בדבר האחרונים. בשו"ת צמח צדק^{יט} ובשו"ת דברי מרדכי^{יט} משמע כדרך הראשונה, וכן משמע בדברי הברכי יוסף^{יט} ובערוך השלחן^{יט}. לעומת זאת, בספר גידולי הקדש^{יט} נקט כדרך השנייה, וכן כתב לנו בעל ארחתיך למדני^{יט}.

הגרי"ש אלישיב^{יט} הורה, שדווקא אם נמצאו ג' תולעים בתוך כמות המשמשת לסעודה אחת, יש להחזיק את התוצרת כנגועה בוודאי. בטעמו נראה, שלא נקבעת חזקת איסור ודאית, אלא כאשר מן הסתם יבוא לידי איסור באכילתו.

למעשה, אין כמעט אפשרות שבתוצרת בכמות רבה, לא ימצאו ג' חרקים, ואין הדבר מעיד כלל על ריעותא. משום כך נראה, שניתן להסתמך על דעת המקילים, שלא להחזיק את

מקורות והערות

וראה שו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן יא). [רסה] יו"ד סימן פד סעיף ט, וכעין זה בסעיף י, וכן בסימן ק סעיף ד. [רסז] ס"ק לב. [רסז] סימן פד סעיף ח. [רסח] ראה ישרש יעקב (יבמות סד). [רסט] יו"ד סימן מז. [ער] פרידברג. סימן מא. [רעא] סימן פד ס"ק לא. [ערב] שם אות עט. [רעג] סימן פד ס"ק ד. [עדר] טעמו, שרוב עדיף מחזקת ג' פעמים. [ערה] כפי שנמסר בשמו מגופי הכשרות העוסקים בבדיקת תולעים.

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

התוצרת כנגועה בוודאי, כל עוד לא נמצאו חרקים בכמות שמעוררת חשש לכך שבשיעור אכילה של אדם אחד ימצאו חרקים.

אולם בכמויות קטנות יותר, שהימצאות ג' חרקים מעוררת חשש לגבי כל הכמות שלפנינו, אף שרובה נקיה, אין להקל, אא"כ כבר בישלו מתוצרת זו^י.

אם המאכלים ארוזים באריזות שונות, וכל שכן אם הם מגיעים מאזורי גידול שונים, או שנמצאו ג' מיני תולעים שונים, אף בהיותם באריזה אחת, אין להחזיק באופן ודאי את שאר התוצרת בחזקת איסור, וכן בכל מצב שבו יש סיבה להניח שהימצאות ג' החרקים אינה מעידה על שאר הכמות^י.

כתב הט"ז^י לגבי פירות שנמצאו עליהם ג' חרקים המגיעים מבחוץ, שמעיקר הדין רשאי לנקות את החרקים ולאכול את הפירות בלא בדיקה, אולם אחרונים אחרים^י החמירו בזה, ולמעשה הורו הפוסקים^י שאין להקל בכך לרבים, משום שלא ידעו להבחין בין תולעים שנוצרו בתוך הפרי, לתולעים שהגיעו אליו מבחוץ. אולם נראה, שכיוון שהאיסור בזה אינו ברור, די לבדוק סביב המקום שבו נמצאו החרקים, ואין צורך לחשוש שהגיעו חרקים למקומות נוספים^י, ורק אם נמצאו חרקים רבים יש להשליך את המאכל^י.

יד. בישול ועיבוד פירות הנגועים בחרקים

השולחן ערוך^י כתב:

"עבר ובישל תוך י"ב חודש בלא בדיקה, אם יכול לבדוק בודק, ואם לאו מותר".

מקור דין זה בספר תורת הבית הקצר^י, שביאר את טעמו של דבר, משום שבאופן זה ישנם שני ספקות: שמא כלל לא הייתה תולעת בפרי, ואם הייתה שמא נימוחה.

בדברי השו"ע לא התבאר האם דבריו אמורים דווקא בפירות שרק מיעוט המצוי שנגועים בתולעים, או אפילו בפירות שלרוב מתליעים. הש"ך^י כתב על כך בשם האיסור והיתר:

"והיינו שלא הוחזקו, פירוש בסתם, אבל פרטיים (פירות מסוימים) במדינה שהוחזקו בכך היו ודאי ולא ספק".

מקורות והערות

[רעו] בצירוף דעת האחרונים (דעת קדושים סימן מו ס"ק יג, תורת האשם כלל מו דין ח, הגהות זר זהב על האיסור והיתר כלל מא ס"ק ב), שחזקת ג' פעמים היא ספק בלבד, ויש לצרף לה ספק שמא נימוח בבישול. [רעז] ראה שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב). [רעח] יו"ד סימן פד ס"ק יז. [רעט] פרי תואר (סימן פד ס"ק כב), וראה דעת קדושים (סימן פד סעיף י) שאם נתבשל יש להקל. [רפ] זבחי צדק (סימן פד ס"ק עד). [רפא] על פי מנהגי מהר"ש נוישטט (סימן שלד). [רפב] ראה מג"א (סימן תסה ס"ק ה), דעת קדושים (שם). [רפג] סימן פד סעיף ט. [רפד] בית ג סוף שער ג. [רפה] ס"ק כט, ראה גם בדבריו בנקודות הכסף (שם), על הט"ז (ס"ק יז). כן כתב גם הט"ז (הגהת הט"ז שם על דבריו בס"ק יז), שספק הרגיל אינו מצטרף לספק ספיקא. אולם ראה בספר יד דוד (די בוטון. אות כז), שנקט בדעת השו"ע להקל בזה.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

דברי הש"ך אמורים לגבי מציאות שבה קרוב לוודאי שימצאו תולעים בפירות, כמו קמח ששהה זמן רב במקום חסר¹⁸⁷, ונחלקו האחרונים כיצד עלינו לדון בפירות שלרוב מותלעים, אך מצוי מאוד שיהיו גם פירות שאינם מותלעים.

לדעת ערוך השלח¹⁸⁸, כל שרוב המין מתלעי, אין להתיר אחר הבישול, וכן דעת שו"ת משאת משה¹⁸⁹, ולעומתם דעת מהר"י זיין¹⁹⁰, שכל ששיכח גם פירות שאינם נגועים, לא יצא מגדר ספק. יסוד המחלוקת נעוץ בדין ספק ספיקא שאינו שקול – האם מועיל להתיר¹⁹¹, ובמידת הסבירות שהתולעים נימוחו בבישול¹⁹². לגבי נידון דידן, יתכן שאפשר להקל יותר, שכן במציאות שכזו הדבר אינו מעיד על טבעו של הפרי להתלעי באופן מובהק וחד משמעי¹⁹³.

למעשה נראה, שבפרי שמצויים בו תולעים או חרקים הניכרים להדיא, אין להקל אם בישלו ובייחוד שהחוש מעיד שפעמים רבות התולעים אינן נימוחות בבישול. אולם, בפרי שאין מצויות בו אלא תולעים זעירות, שקשה להכירן אחר הבישול, המקל לאוכלן אחר שהתבשלו יש לו על מה לסמוך, כל שהימצאותן בפרי אינה קרובה לוודאי. באופן זה, לדעת פוסקים רבים בטלות התולעים בפרי מדאורייתא, ואף שבדין אינה בטלה ברוב, כאן שאינו אלא ספק, י"ל ספק דרבנן לקולא¹⁹⁴. מה גם שיש שכתבו, שלא אסרו חכמים משום בריה אלא כשידוע בוודאות שהייתה בתערובת¹⁹⁵.

פירות שאין מצויות בהם אלא תולעים זעירות, שקשה לזהותן בלא אמצעי עזר אף בעודן בחיים, ניתן להקל לאוכלם אחר שהתרסקו (כגון שעשו מהם ממרח לאחר טחינה יסודית), כיוון שככלל באופן זה התולעים נימוחות¹⁹⁶. אף שבבדיקות שונות על ידי מומחים נמצאו חרקים שלמים אף אחר הריסוק, אין לחשוש לכך, שכן עצם איסורן של תולעים אלו אינו ברור¹⁹⁷, ולא מצינו שחששו חכמים לחרקים אלו מדין בריה¹⁹⁸.

נחלקו הפוסקים האם מותר לטחון פירות מותלעים, כאשר התולעת תתרסק ותתבטל, או שהדבר אסור משום 'ביטול איסור לכתחילה'. יש שכתבו¹⁹⁹ שהמקל לטחון מינים שקשה

מקורות והערות

[רפז] ראה פלתי (סימן פד ס"ק ז). [רפז] שם אות עב. [רפח] יו"ד ח"ב סימן ה, וראה שו"ת פני יהושע (ח"ב סימן כב) שהחמיר עוד יותר מכך. [רפט] הובא בתשובת משאת משה (שם סימן ד). [רצ] ראה ש"ך (כללי ס"ס אות לג), ולעומת זאת דעות המקלים שהובאו בשו"ת יביע אומר (ח"י יו"ד סימן ו). [רצא] ראה פמ"ג (שפ"ד פד ס"ק לב) ובשו"ת שיבת ציון (סימן כח), ולעומת זאת בשו"ת משאת משה (הנ"ל תשובה ד) ובספר הליכות עולם (לגר"ע יוסף. ח"ז עמוד עה). [רצב] ראה בספר יד יהודה (כללי ס"ס אות מד), ובספר גידולי הקדש (סימן נג אות ו), ובדעת תורה (יו"ד סימן נג ס"ק כב). [רצג] ראה יבין דעת (סימן ק). [רצד] ראה שו"ת רדב"ז (ח"ב סימן תשכג), ויתירה מזו במאמרו של הרב יהונתן בלס "בדיקת תולעים – טעם החיוב וגבולותיו" (בתוך תחומין ל), וכעין דבריו נמצא בחידושי מהר"ם חלואה (פסחים ל ע"ב). [רצה] שו"ת בית שלמה (יו"ד סימן קנו), חידושי חת"ס (על השו"ע יו"ד סימן פד סעיף ט). [רצו] כפי שהתבאר לעיל. [רצז] ראה שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן סג) ובחזון איש (יו"ד סימן יד ס"ק ו). [רצח] ראה ט"ז (יו"ד סימן קלו ס"ק ד), אור תורה (תשנ"א), ספר התורה והארץ (ח"ג עמ' 432).

דיני בדיקת פירות מתולעים ♦ תשובה ד

מאוד לנקותם, יש לו על מה שיסמוך, אך רוב הפוסקים¹ כתבו שגם באופן זה נכלל בגדר מבטל איסור לכתחילה, ויש שחששו² שלא יטחן את הפירות כראוי.

הגריא"ה הרצוג³ השיב לגר"ש גורן שאין לטחון בשר שניכרות בו תולעים האסורות מדאורייתא בכדי לבטלן, מלבד כשאין לחיילים בשר אחר, וכן יש לנהוג למעשה. אולם, אין צריך להימנע מקניית תוצרת של המקלים בכך, כיוון שאין לקנוס את הנוהג היתר על פי חכמ⁴.

סיכום

- א. אסור מן התורה לאכול פרי המוחזק בתולעים בלא בדיקה. אין להקל בבדיקה זו אף במקום טורח רב, ואין להסתמך בבדיקה אלא על אדם המדקדק במצוות שבדוק במתינות. במטבח ציבורי אין לקלוט כלל תוצרת כזאת אם בדיקתה קשה.
- ב. פרי שנגוע בשיעור מיעוט המצוי בלבד, מותר לאוכלו מן התורה בלא בדיקה. חכמים הצריכו לבדוק אותו כפי כוחו, אך אין צריך לטרוח טרחה מרובה לחפש אחר תולעים שקשה לזהותן (והמחמיר תבוא עליו ברכה), וכל שכן שאין חובה לבדוק פירות אלו על פי הנחיות מדוקדקות שניסחו מומחים לדבר ומחייבות בדיקה מורכבת. אמנם אם הנחיות המומחים הן לשטוף את הפרי היטב – אין זו בדיקה מורכבת, וכך יש לנהוג.
- ג. בבדיקת פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי בלבד, ניתן להסתמך על בדיקתו של כל אדם המקפיד על הלכות כשרות ואף על בדיקה בחיפזון.
- ד. בשיעור מיעוט המצוי נחלקו הפוסקים, ולמעשה הוראת הרבנות הראשית לישראל לחשוש לפירות הנגועים בשיעור 10%, ובמקום דוחק ניתן להקל עד 30%.
- ה. פרי הנגוע פחות משיעור המצוי, וכן כאשר אין ידוע מהו שיעור הנגיעות של הפרי, אך רוב הפירות ממין זה אינם נגועים, אין חובה לבדוקו באופן הדורש מאמץ, אך יש להתבונן מעט מבפנים ומבחוץ קודם שיאכל.
- ו. פרי הנגוע בעונה מסוימת בלבד, אין חובה לבדוקו אלא באותה העונה, ומי שאינו בקי בכך רשאי לאוכלו בלא בדיקה, כשזו כרוכה בטורח רב.
- ז. פירות רקובים או פירות ששהו בשמש זמן רב, עלולים להיות נגועים יותר משאר הפירות, ועל כן יש להימנע מאכילתם ללא בדיקה יסודית. פירות ששהו בשמש זמן מה, וספק אם הושלמו התנאים לכך שיתליעו, ראוי לבדקם מדגמית.

מקורות והערות

[רצט] ראה שו"ע (יו"ד סימן קכב סעיף ה), ש"ך (סימן פד ס"ק לט), אדמת קודש (יו"ד סימן ד), שו"ת משיב דבר (ח"ב סימן כו). [ש] קובץ מבית לוי (תשנ"ד). [שא] פסקים וכתבים (ח"ד סימן כו). [שב] בשולי הדברים, נציין שבדברי האחרונים נמצאו צדדים שונים להקל באיסור תולעים שקשה להוציאן, וסיכמו את השיטות באריכות בספר לכם יהיה לאכלה (לרבי איתם הנקין הי"ד), ובספר פניני הלכה כשרות (פרק א סעיף כד). אולם היתרים אלו נדחו על ידי גדולי הפוסקים, ואף הפוסקים המקלים לא כתבו זאת אלא כלימוד זכות להסתפק בבדיקה כפי כוחו, או במאכלים העומדים לבישול, וממילא אין לסמוך על היתרים אלו הלכה למעשה לגבי פירות הנאכלים חיים. אולם, לגבי פירות מבושלים, כאשר החשש אינו אלא משום בריה, יש שציפרו היתרים שונים, כפי שהתבאר למעלה.

פרק ב ♦ בדיקת המזון מתולעים וחרקים

- ח. מוצרים המורכבים מפריטים רבים, כגון קטניות זיתים, אם ידוע שברוב הפריטים אין תולעים, אך קרוב לוודאי שבכלל הכמות העומדת למאכל תמצא תולעת, אין לאוכלם בלא בדיקה יסודית או לאחר שנתבשלו (ובשעת הדחק, המקל לבדוק אותם באופן שטחי, יש לו על מה שיסמוך).
- ט. פירות הנגועים בדרך כלל בשיעור מיעוט המצוי שהתבשלו, או שהתערבו באופן שאין כל אפשרות לבדוק אותם כעת, מותר לאוכלם. אם התערבו באופן שניתן להכירם ולבודקם בטורח רב, אם אין ידוע באופן קרוב לוודאי שתמצא תולעת אחת בתערובת שלפנינו, מותר לאוכלה בלא בדיקה.
- י. פירות שקרוב לוודאי שהינם נגועים, אין לאוכלם גם לאחר בישול. פירות שלרוב נגועים בחרקים זעירים, אך מצויים מאוד ביניהם פירות שאינם נגועים, מותר לאוכלם לאחר שהתבשלו או התרסקו.
- יא. יש להימנע מלרסק פירות שיש בהם תולעים, אך מותר לקנות תוצרת של המקלים בכך.
- יב. פירות הנגועים בשיעור מיעוט המצוי, חובה לבודקם אחד אחד, ואין להסתפק בבדיקה מדגמית. אולם, אם מין זה לעיתים אינו מותלע כלל, ולעיתים נגוע בשיעור מיעוט המצוי, די לבודקו מדגמית, כדי לעמוד על טיבו.
- יג. פירות שנמצאו בהם ג' חרקים, נידונים כמוחזקים בתולעים, ואין לאוכלם בלא בדיקה מדוקדקת. אולם, תוצרת גדולה שנמצאו בה ג' חרקים, אין לאסור את כולה מן הדין, אלא כאשר נמצאו חרקים במידה כזאת, שגורמת חשש לגבי טיבה של כל התערובת.
- יד. אם נמצאו החרקים באריזה אחת, או כשיש סיבה להניח שנמצאו בפירות מסוג מסוים דווקא (כגון בפירות רקובים, או ששהו בשמש וכדומה), אין להחזיק את כל התוצרת באיסור, אלא רק את אותה חבילה או את מין זה של הפירות.
- טו. אם נמצאו ג' חרקים חיצוניים בתערובת, אין להחזיק בשל כך את כולה באיסור, וניתן להסתפק בבדיקת המקום שבו נמצאו החרקים, אלא אם כן נמצאו חרקים רבים ביותר.
- טז. בדיקת קטניות וירק עלי בצה"ל תתבצע בהתאם להנחיות ענף הכשרות ברבנות הצבאית, המתעדכנות מעת לעת בהתאם לממצאי הבדיקות במעבדות החרקים השונות.